Pregača kao arhaični element ženskog odijevanja: kulturni kontinuitet od gornjeg paleolita do savremenih balkanskih narodnih nošnji

Ženska pregača (kecelja) predstavlja jedan od najdugovječnijih elemenata ženskog odijevanja u Evropi i širem mediteranskom prostoru, čiji se razvoj i transformacija mogu pratiti od gornjeg paleolita, preko neolitskih i metalnodobnih kultura, antičkih društava, pa sve do savremenih tradicionalnih nošnji Balkana. Istraživanje polazi od pretpostavke da je pregača, pored svoje praktične funkcije, kroz različite historijske periode zadržavala i simboličke, društvene i identitetske funkcije. Da li ženska pregača predstavlja kontinuirani element evropske i mediteranske materijalne kulture koji je kroz historiju mijenjao svoj oblik i značenje, ali zadržao osnovni koncept prednjeg zaštitnog i simboličkog odjevnog elementa? Najraniji prikazi ženskog odijevanja u prahistorijskoj umjetnosti mogu sadržavati elemente koji funkcionalno ili simbolički odgovaraju kasnijem konceptu pregače. Geometrijski ornamentalni obrasci na tradicionalnim balkanskim vunenim pregačama predstavljaju dio šire evropske tradicije ukrašavanja tekstila čiji pojedini elementi imaju vrlo stare kulturne korijene. Sličnosti između prahistorijskih, antičkih i savremenih prikaza pregače ne dokazuju direktan neprekinuti prijenos, ali mogu ukazivati na dugotrajnost određenog kulturnog obrasca i ponavljanje sličnih simboličkih rješenja. Balkanske vunene pregače predstavljaju jednu od najbolje očuvanih manifestacija dugotrajnog evropskog odjevnog koncepta.

Ključne riječi: pregača, kecelja, tekstilna tradicija, žensko odijevanje, paleolit, neolit, Vinča, Balkan, ornamentika, kulturni kontinuitet

SADRŽAJ

1. Uvod
1.1. Predmet i značaj istraživanja
1.2. Ciljevi istraživanja
1.3. Istraživačka pitanja
1.4. Hipoteza rada
1.5. Metodologija

2. Nastanak pregače kao odjevnog koncepta
2.1. Najstariji oblici ženskog odijevanja
2.2. Paleolitska umjetnost

3. Neolitske kulture i razvoj tekstilne simbolike
3.1. Razvoj tekstila u neolitu
3.2. Neolitske kulture jugoistočne Evrope

4. Pregača u metalnim dobima
4.1. Bronzano doba
4.2. Željezno doba

5. Pregača u antičkom svijetu
5.1. Mediteranske tradicije
5.2. Pisani izvori
5.3. Ikonografija

6. Srednjovjekovni tragovi
6.1. Ikonografija
6.2. Balkan

7. Balkanska vunena pregača kao očuvani oblik tradicije
7.1. Geografska rasprostranjenost
7.2. Tehnike izrade
7.3. Tipologija
7.4. Ornamentika

8. Komparativna analiza
8.1. Oblik
8.2. Funkcija
8.3. Simbolika
8.4. Ornament
8.5. Studija slučaja: Venera iz Lespuguea i tekstil iz Hallstatta

9. Rasprava
9.1. Šta dokazi potvrđuju
9.2. Šta dokazi ne mogu potvrditi
9.3. Kontinuitet ili konvergencija?

10. Zaključak

1. Uvod

1.1. Predmet i značaj istraživanja

Odijevanje predstavlja jedan od najvažnijih segmenata materijalne kulture, budući da istovremeno odražava tehnološki razvoj, društvene odnose, estetske vrijednosti i simboličke sisteme pojedinih zajednica. Pored svoje osnovne zaštitne funkcije, odjevni predmeti često imaju ritualno, identitetsko i komunikacijsko značenje, zbog čega njihovo proučavanje omogućava rekonstrukciju različitih aspekata života prošlih društava. Posebno mjesto u tom kontekstu zauzimaju elementi tradicionalne narodne nošnje koji su, zahvaljujući svojoj konzervativnosti, sačuvali arhaične oblike, tehnike izrade i ornamentalne obrasce tokom veoma dugih vremenskih razdoblja.

Jedan od takvih elemenata jeste ženska pregača ili kecelja, odjevni predmet koji je rasprostranjen na gotovo cijelom evropskom i mediteranskom prostoru. U tradicionalnim zajednicama Balkana vunena tkana pregača predstavlja neizostavan dio ženske nošnje i jedan od najupečatljivijih nosilaca lokalnog identiteta. Njena funkcija nije bila isključivo praktična, već je često označavala životnu dob, bračni status, društveni položaj, regionalnu pripadnost ili pripadnost određenoj kulturnoj zajednici. Istovremeno, bogata geometrijska ornamentika, način izrade i izbor boja svjedoče o postojanju složenog sistema simboličkog izražavanja koji se razvijao i prenosio kroz generacije.

Posljednjih decenija arheološka i etnološka istraživanja sve više ukazuju na mogućnost dugotrajnog opstanka pojedinih elemenata materijalne kulture. Brojni autori upozoravaju da se određeni oblici, tehnike i ornamentalni motivi mogu održavati kroz više historijskih epoha, pri čemu njihova funkcija i značenje prolaze kroz proces stalne transformacije. Takav fenomen kulturnog kontinuiteta posebno je izražen u tradicionalnim tekstilnim proizvodima, koji zbog svoje svakodnevne upotrebe i porodičnog načina prenošenja predstavljaju jedan od najkonzervativnijih segmenata materijalne kulture.

Uprkos velikom broju radova posvećenih narodnim nošnjama Balkana, proučavanje pregače najčešće je bilo ograničeno na regionalne tipologije, tehnike tkanja ili ornamentalnu analizu. S druge strane, pitanje njenog dugoročnog historijskog razvoja i mogućeg kontinuiteta od prahistorije do savremenog doba ostalo je nedovoljno istraženo. Posebno nedostaju interdisciplinarne studije koje bi objedinjavale arheološke nalaze, ikonografske izvore, antičke pisane izvore i etnografsku građu u jedinstven analitički okvir.

Predmet ovog istraživanja jeste razvoj ženske pregače kao odjevnog elementa od najranijih mogućih prahistorijskih prikaza do njenog očuvanja u savremenim tradicionalnim nošnjama Balkana. Istraživanje nije usmjereno na dokazivanje neposrednog porijekla iz jedne određene prahistorijske kulture niti na pretpostavku neprekinutog etničkog kontinuiteta, već na ispitivanje dugotrajnosti jednog odjevnog koncepta, njegovih oblikovnih karakteristika, funkcionalnih transformacija i simboličkih značenja kroz različite historijske epohe.

Naučni značaj ovog istraživanja ogleda se u nastojanju da se objedine rezultati arheologije, historije, historije

umjetnosti, etnologije i antropologije tekstila radi sagledavanja razvoja pregače kao jednog od najtrajnijih elemenata ženskog odijevanja u Evropi i širem mediteranskom prostoru. Takav interdisciplinarni pristup omogućava cjelovitije razumijevanje procesa kulturnog kontinuiteta i transformacije materijalne kulture, istovremeno otvarajući nova istraživačka pitanja o ulozi tekstila u oblikovanju kulturnog identiteta kroz vrijeme.

1.2. Ciljevi istraživanja

Osnovni cilj ovog istraživanja jeste analizirati razvoj ženske pregače kao jednog od najdugovječnijih elemenata ženskog odijevanja u Evropi i širem mediteranskom prostoru te ispitati mogućnost postojanja njenog oblikovnog, funkcionalnog i simboličkog kontinuiteta od prahistorije do savremenih tradicionalnih nošnji Balkana. Istraživanje polazi od pretpostavke da pojedini elementi materijalne kulture mogu opstati kroz veoma duga vremenska razdoblja, pri čemu se njihova izvorna funkcija i značenje postepeno mijenjaju u skladu s društvenim, ekonomskim i kulturnim promjenama.

Poseban cilj rada jeste utvrditi u kojoj mjeri arheološki nalazi, ikonografski prikazi, antički pisani izvori i etnografska građa omogućavaju rekonstrukciju razvoja pregače kao odjevnog elementa. Pri tome će se posebna pažnja posvetiti analizi oblika, načina nošenja, materijala, tehnika izrade i ornamentalnih karakteristika pregače kroz različite historijske periode.

Istraživanje također ima za cilj utvrditi da li između prahistorijskih prikaza ženskog odijevanja, antičkih prikaza i savremenih tradicionalnih nošnji postoje formalne sličnosti koje se mogu objasniti dugotrajnim kulturnim kontinuitetom, odnosno očuvanjem određenih odjevnih koncepata kroz historiju. Istovremeno će se razmotriti mogućnost da su pojedine sličnosti rezultat nezavisnog razvoja ili ponavljanja univerzalnih funkcionalnih rješenja karakterističnih za različite ljudske zajednice.

Poseban segment istraživanja odnosi se na analizu simboličke uloge pregače u različitim društvenim i kulturnim kontekstima. U tom smislu razmatrat će se njena zaštitna, ritualna, statusna i identitetska funkcija, kao i promjene koje su se tokom vremena odrazile na njenu upotrebu i značenje.

Konačno, cilj rada jeste ponuditi interdisciplinarnu sintezu dostupnih arheoloških, historijskih, etnoloških i antropoloških podataka o razvoju ženskih pregača, čime bi se doprinijelo boljem razumijevanju dugoročnih procesa kontinuiteta i transformacije materijalne kulture u Evropi i na Balkanu.

Radi ostvarivanja navedenih ciljeva istraživanje će nastojati odgovoriti na nekoliko ključnih pitanja: može li se pregača posmatrati kao jedan od najtrajnijih elemenata ženskog odijevanja, koje su njene osnovne funkcionalne i simboličke karakteristike kroz različite historijske epohe te u kojoj mjeri savremene balkanske narodne nošnje predstavljaju završnu fazu razvoja jednog odjevnog elementa čiji se korijeni mogu pratiti duboko u evropskoj prahistoriji.

1.3. Istraživačka pitanja

Polazeći od definisanog predmeta i ciljeva istraživanja, rad nastoji odgovoriti na više međusobno povezanih istraživačkih pitanja koja se odnose na

porijeklo, razvoj, funkciju i simboliku ženske pregače kao elementa materijalne kulture. S obzirom na to da istraživanje obuhvata veoma dug vremenski raspon, od gornjeg paleolita do savremenog doba, osnovni zadatak nije dokazivanje neposrednog kontinuiteta između pojedinih kultura, već utvrđivanje postojanja oblikovnih, funkcionalnih i simboličkih obrazaca koji se mogu pratiti kroz različite historijske epohe.

U skladu s tim, istraživanje će nastojati odgovoriti na sljedeća pitanja:

Koji su najstariji poznati arheološki i ikonografski prikazi ženskih odjevnih elemenata koji se mogu dovesti u vezu s pregačom ili zaštitnim prednjim dijelom odjeće?

Kako se kroz prahistoriju, antiku, srednji vijek i savremeno doba razvijao oblik, konstrukcija i način nošenja ženske pregače?

Postoje li formalne i tipološke sličnosti između prahistorijskih prikaza ženskog odijevanja i tradicionalnih balkanskih pregača koje se mogu objasniti dugotrajnim kulturnim kontinuitetom?

Kako su se mijenjale praktične, društvene i simboličke funkcije pregače kroz različite historijske periode?

Koju ulogu imaju geometrijska ornamentika, način izrade i izbor materijala u očuvanju kulturnog identiteta i tradicionalnih tekstilnih obrazaca?

U kojoj mjeri arheološki nalazi, antički pisani izvori, ikonografski prikazi i etnografska građa omogućavaju rekonstrukciju historijskog razvoja pregače kao odjevnog elementa?

Može li se ženska pregača smatrati jednim od najdugovječnijih elemenata evropske materijalne kulture, čiji su osnovni oblik i funkcija opstali uprkos promjenama društvenih, ekonomskih i kulturnih okolnosti?

Odgovori na navedena istraživačka pitanja omogućit će sagledavanje razvoja pregače ne samo kao funkcionalnog odjevnog predmeta već i kao složenog kulturnog fenomena koji objedinjuje tehnološke, estetske, društvene i simboličke dimenzije. Time će biti moguće kritički razmotriti stepen kontinuiteta između prahistorijskih, antičkih i savremenih oblika ženskog odijevanja, uz jasno razlikovanje činjenica zasnovanih na arheološkim i historijskim dokazima od interpretacija koje predstavljaju predmet naučne rasprave.

U kojoj mjeri se pregača može posmatrati kao „konzervativni element“ materijalne kulture, odnosno odjevni predmet koji je kroz različite historijske epohe očuvao osnovne oblikovne karakteristike uprkos promjenama u tehnologiji, društvenoj organizaciji i kulturnim obrascima?

1.4. Hipoteza rada

Istraživanje polazi od hipoteze da ženska pregača predstavlja jedan od najdugovječnijih elemenata ženskog odijevanja u Evropi i širem mediteranskom prostoru, čiji se razvoj i transformacija mogu pratiti od gornjeg paleolita, preko neolitskih i metalnodobnih kultura, antičkih društava i srednjeg vijeka, pa sve do savremenih tradicionalnih nošnji Balkana. Pretpostavlja se da je, uprkos brojnim društvenim, tehnološkim i kulturnim promjenama koje su obilježile evropsku historiju, osnovni koncept zaštitnog prednjeg odjevnog elementa

opstao kroz različite epohe, prilagođavajući se novim materijalima, tehnikama izrade i estetskim obrascima.

Hipoteza se zasniva na pretpostavci da pojedini elementi materijalne kulture, naročito oni koji imaju istovremeno praktičnu, društvenu i simboličku funkciju, mogu pokazivati visok stepen oblikovne konzervativnosti. U tom smislu, pregača se posmatra kao odjevni predmet čiji su osnovni konstrukcijski principi, funkcionalna namjena i određene ornamentalne karakteristike mogli biti očuvani kroz veoma duga vremenska razdoblja, iako su njihovo značenje i društvena uloga prolazili kroz kontinuirane procese transformacije.

Rad polazi od pretpostavke da se kontinuitet ne ogleda nužno u neprekinutom prenošenju iste tradicije između pojedinih kultura ili etničkih zajednica, već u dugotrajnom opstanku odjevnog koncepta koji je u različitim historijskim okolnostima mogao biti preuziman, prilagođavan i reinterpretiran. Stoga se pojam kulturnog kontinuiteta u ovom istraživanju razumijeva kao kontinuitet oblika, funkcije i pojedinih simboličkih obrazaca, a ne kao dokaz neposrednog etničkog ili civilizacijskog nasljeđa.

Hipoteza će biti provjerena komparativnom analizom arheoloških nalaza, ikonografskih prikaza, antičkih pisanih izvora i etnografske građe. Posebna pažnja bit će posvećena poređenju oblika, načina nošenja, materijala, tehnika izrade i ornamentalnih karakteristika ženskih pregača kroz različite historijske periode, s ciljem utvrđivanja postojanja razvojnih obrazaca koji mogu ukazivati na dugoročni kontinuitet ili na nezavisno ponavljanje sličnih funkcionalnih rješenja.

Pri tome istraživanje ne polazi od unaprijed zadatog zaključka da savremene balkanske pregače neposredno potječu iz određene prahistorijske kulture, već nastoji kritički ispitati u kojoj mjeri raspoloživi arheološki, historijski i etnografski podaci podržavaju pretpostavku o njihovom dugotrajnom historijskom razvoju. Na taj način hipoteza ostaje otvorena za potvrđivanje, djelimično potvrđivanje ili odbacivanje u skladu s rezultatima provedenog istraživanja.

1.5. Metodologija

Istraživanje je zasnovano na interdisciplinarnom metodološkom pristupu koji objedinjuje spoznaje arheologije, etnologije, historije, historije umjetnosti, antropologije i historije tekstila. Takav pristup omogućava sagledavanje ženske pregače ne samo kao funkcionalnog odjevnog predmeta već i kao složenog kulturnog fenomena čiji se razvoj može pratiti kroz različite historijske epohe.

Osnovu istraživanja čini analiza različitih kategorija izvora. Prvu grupu čine arheološki nalazi, prije svega prahistorijske figurine, kamene stele, reljefi, tekstilni alati, arheološki ostaci tekstila i drugi materijalni tragovi koji mogu pružiti podatke o razvoju ženskog odijevanja. Drugu grupu čine ikonografski izvori, uključujući prikaze na skulpturama, vazama, mozaicima, freskama, srednjovjekovnim iluminacijama i drugim umjetničkim djelima na kojima su prikazani odjevni elementi karakteristični za pojedine historijske periode. Treću grupu izvora čine antički i srednjovjekovni pisani izvori, dok četvrtu grupu predstavljaju etnografska istraživanja, muzejske zbirke

i dokumentovana građa o tradicionalnim narodnim nošnjama Balkana.

U analitičkom dijelu rada primijenjena je komparativna metoda, kojom će se uporediti oblik, konstrukcija, način nošenja, materijali, tehnike izrade i ornamentalne karakteristike ženskih pregača kroz različite historijske periode. Cilj komparativne analize nije utvrđivanje neposrednog porijekla pojedinih oblika, već prepoznavanje mogućih razvojnih obrazaca, sličnosti i razlika koje mogu ukazivati na dugotrajni kontinuitet ili na nezavisni razvoj srodnih funkcionalnih rješenja.

Pored komparativne metode, istraživanje koristi historijsko-kritičku metodu, kojom će se analizirati vjerodostojnost pisanih izvora i njihova vrijednost za rekonstrukciju razvoja ženskog odijevanja. Posebna pažnja bit će posvećena kontekstu nastanka pojedinih izvora, njihovoj hronološkoj udaljenosti od opisanih događaja, kao i mogućim ograničenjima i interpretativnim problemima koji proizlaze iz njihove prirode.

Značajno mjesto u istraživanju zauzima ikonografska analiza, kojom će se sistematski proučiti prikazi ženskih odjevnih elemenata na figurinama, stelama, reljefima i drugim umjetničkim prikazima. Analiza će obuhvatiti položaj odjevnog elementa na tijelu, njegov oblik, način pričvršćivanja, odnos prema ostalim dijelovima odjeće te eventualne ornamentalne karakteristike. Posebna pažnja posvetit će se razlikovanju objektivno uočljivih obilježja od interpretacija koje nisu neposredno potvrđene arheološkim dokazima.

U istraživanju će biti primijenjena i tipološka metoda, koja podrazumijeva klasifikaciju pregača prema obliku, konstrukciji, materijalu, tehnici izrade i načinu ukrašavanja. Takva klasifikacija omogućit će sistematsko poređenje primjeraka iz različitih geografskih područja i historijskih razdoblja, kao i identifikaciju zajedničkih i regionalno specifičnih karakteristika.

S obzirom na to da se predmet istraživanja prostire kroz period duži od četrdeset hiljada godina, posebna pažnja posvetit će se principu hronološke sukcesije, odnosno razmatranju svake historijske epohe u okviru njenog vlastitog kulturnog i društvenog konteksta. Time se izbjegava metodološka greška neposrednog povezivanja vremenski udaljenih pojava bez odgovarajućih prijelaznih dokaza. Kontinuitet će se stoga procjenjivati prvenstveno na osnovu postojanja razvojnih nizova, a ne isključivo na osnovu pojedinačnih formalnih sličnosti.

U interpretaciji rezultata primijenit će se načelo višestruke potvrde izvora (multiple lines of evidence), prema kojem će se pojedini zaključci smatrati pouzdanijim ukoliko ih istovremeno potvrđuju arheološki nalazi, ikonografski prikazi, pisani izvori i etnografska građa. Nasuprot tome, pojedinačne formalne sličnosti koje nisu potkrijepljene drugim vrstama dokaza tretirat će se kao istraživačke indikacije, a ne kao dokaz neposrednog kulturnog kontinuiteta.

Na taj način metodološki okvir istraživanja omogućava kritičku provjeru postavljene hipoteze, uz jasno razlikovanje empirijski potvrđenih činjenica od interpretacija i teorijskih pretpostavki. Takav pristup osigurava naučnu utemeljenost istraživanja i doprinosi objektivnijem razumijevanju razvoja pregače kao jednog od najtrajnijih elemenata evropske materijalne kulture.

2. Nastanak pregače kao odjevnog koncepta

2.1. Najstariji oblici ženskog odijevanja

Rekonstrukcija najstarijih oblika ljudskog odijevanja predstavlja jedno od najsloženijih pitanja prahistorijske arheologije. Budući da su tekstil, koža i biljna vlakna izrazito podložni propadanju, direktni arheološki dokazi o odjeći iz paleolita izuzetno su rijetki. Zbog toga se proučavanje najranijih oblika odijevanja prvenstveno zasniva na posrednim dokazima, među kojima posebno mjesto zauzimaju antropomorfne figurine, nalazi alata za obradu kože i biljnih vlakana, tragovi upotrebe kostiju i igala, kao i ikonografski prikazi koji mogu pružiti uvid u izgled i način nošenja odjevnih predmeta.

Dosadašnja istraživanja pokazuju da su ljudi gornjeg paleolita (približno 45.000–12.000 godina prije sadašnjosti) raspolagali razvijenim tehnikama obrade kože, krzna i biljnih vlakana. Brojni nalazi koštanih igala s ušicom, pronađeni na lokalitetima širom Evrope i zapadne Azije, svjedoče da je već u ovom periodu postojala mogućnost izrade složenijih odjevnih predmeta šivenjem, a ne samo omotavanjem kože oko tijela. Takvi nalazi ukazuju na visok stepen tehnološke prilagođenosti paleolitskih zajednica različitim klimatskim uslovima.

Poseban značaj za proučavanje ženskog odijevanja imaju paleolitske antropomorfne figurine, poznate u literaturi pod nazivom „Venerine figurine“. Do danas je poznato više od dvije stotine primjeraka pronađenih na prostoru od Pirinejskog poluotoka do Sibira, a većina ih potječe iz gravetijenske kulture, između približno 30.000 i 22.000 godina prije nove ere. Iako se njihova funkcija i simbolika još uvijek nalaze u središtu naučnih rasprava, ove figurine predstavljaju najstarije sačuvane prikaze ljudskog tijela i važan su izvor za proučavanje mogućih oblika odijevanja i ukrašavanja.

Na pojedinim figurinama mogu se uočiti elementi koje pojedini istraživači tumače kao prikaze odjevnih predmeta ili ukrasa. Najpoznatiji primjer predstavlja Venera iz Lespuguea, pronađena u jugozapadnoj Francuskoj i datirana oko 25.000 godina prije nove ere. Donji dio figurine prikazuje niz paralelnih, vertikalnih elemenata koji se spuštaju ispod bokova. U naučnoj literaturi ovaj prikaz različito se interpretira: kao suknjica izrađena od biljnih vlakana ili kože, ukrasni pojas, ritualni odjevni element ili stilizirani prikaz odjeće. Zbog ograničenosti arheoloških dokaza nije moguće sa sigurnošću utvrditi njegovu stvarnu funkciju, ali je nesporno da figurina svjedoči o postojanju složenijih oblika oblikovanja donjeg dijela tijela već u gornjem paleolitu.

SLIKA: Venera iz Lespuguea, oko 26.000–24.000 godina PNE, gravetijenska kultura, Francuska, izvor Musée de l'Homme, Paris / Wellcome Collection

Na stražnjoj strani figurine vidljive su paralelne vertikalne linije koje su pojedini istraživači interpretirali kao prikaz odjevnog elementa izrađenog od uvijenih biljnih vlakana. Ova interpretacija nije potpuno nesporna, ali figurina predstavlja jedan od najvažnijih ranih vizuelnih izvora za proučavanje mogućeg tekstilnog odijevanja u gornjem paleolitu.

Slične elemente moguće je uočiti i na pojedinim drugim paleolitskim figurinama, premda su njihovi prikazi znatno stiliziraniji. Važno je naglasiti da među istraživačima ne postoji jedinstveno mišljenje o tome predstavljaju li ovi elementi stvarnu odjeću, ornamentalne ukrase ili simboličke prikaze povezane s ritualnim i religijskim značenjima figurina. Upravo zbog toga svaka interpretacija mora biti zasnovana na pažljivoj analizi arheološkog konteksta i poređenju s drugim vrstama izvora.

SLIKA - Koštana igla s ušicom iz gornjeg paleolita, izvor Gilligan et al., Paleolithic eyed needles and the evolution of dress

Pojava koštanih igala s ušicom predstavlja važan tehnološki pokazatelj razvoja složenijih tehnika izrade odjeće. Njihova prisutnost ne dokazuje postojanje pregače, ali potvrđuje mogućnost šivanja i izrade oblikovanih odjevnih predmeta, čime se stvaraju tehnološke pretpostavke za razvoj različitih oblika odijevanja. Savremena istraživanja pokazuju da su igle bile dio šireg razvoja složenih tekstilnih i odjevnih tehnologija. Pored figurina, određene informacije o razvoju odijevanja pružaju i nalazi koštanih igala, strugača za obradu kože, alatki za preradu biljnih vlakana i tragova tekstilnih tehnologija, koji potvrđuju da su paleolitske zajednice raspolagale tehničkim znanjima potrebnim za izradu različitih odjevnih predmeta. Iako se konkretan izgled tih odjevnih elemenata ne može pouzdano rekonstruirati, opravdano je pretpostaviti da su oni bili prilagođeni klimatskim uslovima, svakodnevnim aktivnostima i društvenim potrebama tadašnjih zajednica.

U kontekstu ovog istraživanja posebno je značajna mogućnost da su pojedini zaštitni ili ukrasni prednji odjevni elementi postojali već u najranijim fazama razvoja ljudskog odijevanja. Međutim, raspoloživi arheološki podaci ne omogućavaju zaključak da se oni mogu neposredno poistovjetiti s kasnijim tekstilnim pregačama. Stoga će paleolitski nalazi u ovom radu biti posmatrani kao najraniji mogući pokazatelji razvoja odjevnog koncepta zaštitnog prednjeg dijela tijela, čiji će se daljnji razvoj pratiti kroz neolitske, metalnodobne, antičke i srednjovjekovne izvore.

Takav pristup omogućava kritičko razmatranje dugoročnog razvoja ženskog odijevanja bez unaprijed postavljenih pretpostavki o neposrednom kulturnom ili etničkom kontinuitetu, pri čemu se naglasak stavlja na razvoj oblika, funkcije

i simbolike odjevnih elemenata kroz vrijeme.

2.2. Paleolitska umjetnost

Paleolitska umjetnost predstavlja najstariji poznati oblik simboličkog izražavanja čovjeka i jedan je od najznačajnijih izvora za proučavanje kulturnog razvoja prahistorijskih zajednica. Njeni počeci vezuju se za period gornjeg paleolita, približno između 45.000 i 12.000 godina prije nove ere, kada se na prostoru Evrope javlja razvijena figurativna i apstraktna umjetnost. U tom razdoblju nastaju pećinske slike, gravure, reljefi, antropomorfne i zoomorfne figurine, kao i brojni predmeti ukrašeni geometrijskim ornamentima, koji svjedoče o razvoju simboličkog mišljenja i složenijih društvenih odnosa.

Najpoznatiji primjeri paleolitske umjetnosti potječu iz pećina Lascaux i Chauvet u Francuskoj, Altamire u Španiji, kao i brojnih lokaliteta u Njemačkoj, Austriji, Češkoj, Italiji i Rusiji. Dominantan motiv predstavljaju životinje koje su imale važnu ulogu u svakodnevnom životu paleolitskih zajednica, poput bizona, konja, jelena, mamuta, nosoroga i divljih goveda. Međutim, značajno mjesto zauzimaju i antropomorfni prikazi, naročito ženske figurine, koje predstavljaju jednu od najupečatljivijih pojava evropske prahistorijske umjetnosti.

Za razliku od realističkih prikaza životinja, ljudske figure često su izrazito stilizirane. Ženske figurine karakterišu naglašeni anatomski elementi, prije svega grudi, trbuh i bokovi, zbog čega su u starijoj literaturi često nazivane „Venerama“. Savremena arheologija ovaj naziv koristi prvenstveno kao terminološku oznaku za grupu paleolitskih figurina, bez prihvatanja ranijih pretpostavki o njihovom značenju ili funkciji. Njihova simbolika ostaje predmet različitih naučnih tumačenja, uključujući interpretacije koje ih povezuju s plodnošću, majčinstvom, ritualima, društvenim identitetom ili simboličkim predstavljanjem ženskog tijela.

Za proučavanje historije odijevanja paleolitska umjetnost ima poseban značaj jer predstavlja gotovo jedini neposredni vizuelni izvor o mogućem izgledu odjeće i načinu ukrašavanja ljudskog tijela u periodu kada organski materijali, poput kože, tekstila i biljnih vlakana, uglavnom nisu sačuvani u arheološkom zapisu. Iako su prikazi često stilizirani i simbolički oblikovani, pojedine figurine sadrže elemente koje istraživači tumače kao frizure, pokrivala za glavu, ogrlice, pojaseve ili odjevne predmete izrađene od kože, biljnih vlakana ili tekstila. Takva tumačenja zahtijevaju oprez, budući da nije uvijek moguće razlikovati stvarne odjevne elemente od umjetničke stilizacije ili simboličkog prikaza.

Pored antropomorfnih figurina, važan izvor predstavljaju i nalazi predmeta povezanih s proizvodnjom odjeće. Koštane igle s ušicom, šila, strugači za obradu kože, alati za preradu biljnih vlakana i drugi artefakti potvrđuju da su zajednice gornjeg paleolita posjedovale razvijene tehnike izrade odjevnih predmeta. Ovi nalazi ukazuju da je odijevanje već u tom periodu predstavljalo složen tehnološki proces koji je prevazilazio osnovnu zaštitu od klimatskih uslova i vjerovatno uključivao estetske, društvene i simboličke dimenzije.

U okviru ovog istraživanja paleolitska umjetnost posmatra se prvenstveno kao

izvor podataka o razvoju odjevnih koncepata, a ne kao neposredan dokaz postojanja pojedinih tipova odjeće. Posebna pažnja bit će posvećena analizi figurina na kojima se mogu prepoznati elementi koji se u stručnoj literaturi dovode u vezu s pregačama, suknjama, pojasevima ili drugim zaštitnim prednjim dijelovima odjeće. Cilj takve analize nije dokazivanje direktnog kontinuiteta između paleolitskih i kasnijih odjevnih oblika, već ispitivanje mogućnosti da se određeni oblikovni i funkcionalni koncepti ženskog odijevanja mogu pratiti kroz duži historijski period.

U tom smislu, paleolitska umjetnost predstavlja polaznu tačku za razumijevanje razvoja ženskog odijevanja u Evropi, dok će se u narednim poglavljima analizirati pojedinačne figurine i njihova moguća veza s kasnijim prahistorijskim, antičkim i tradicionalnim oblicima odijevanja. Takav pristup omogućava kritičko sagledavanje razvoja odjevnih elemenata kroz vrijeme, uz poštivanje ograničenja koja proizlaze iz prirode arheoloških izvora i različitih interpretacija prisutnih u savremenoj naučnoj literaturi.

3. Neolitske kulture i razvoj tekstilne simbolike

3.1. Razvoj tekstila u neolitu

Neolit predstavlja jednu od ključnih etapa u razvoju tekstilne tehnologije i materijalne kulture čovječanstva. Prelazak sa lovačko-sakupljačkog načina života na sjedilački način života zasnovan na poljoprivredi i stočarstvu doveo je do značajnih promjena u proizvodnji, obradi i korištenju različitih prirodnih materijala. U tom procesu tekstil zauzima posebno mjesto, jer njegov razvoj nije predstavljao samo tehnološki napredak nego i važnu promjenu u načinu izrade odjeće, organizaciji rada, ekonomiji domaćinstva i oblikovanju društvenih i simboličkih obrazaca.

Za razliku od kamena, keramike i drugih anorganskih materijala, tekstil je izrazito podložan propadanju. Zbog toga je arheološki zapis o neolitskom tekstilu znatno fragmentarniji od zapisa o drugim vrstama materijalne kulture. Direktni ostaci tkanina sačuvani su uglavnom u posebnim uslovima, kao što su izrazito suha ili vlažna tla, močvarni sedimenti, pećine, mineralizirani ostaci ili slučajevi u kojima je tekstil ostavio otisak na drugom materijalu. Zbog toga se razvoj tekstilne proizvodnje ne rekonstruira samo na osnovu sačuvanih komada tkanine, nego i na osnovu niza indirektnih arheoloških dokaza.

SLIKA - Rekonstrukcija neolitskog tkalačkog stana, izvor EXARC,

rekonstrukcija neolitskog tkalačkog stana

Razvoj tkanja predstavlja jednu od ključnih tehnoloških promjena u historiji odijevanja. Neolitske zajednice koristile su različite vrste biljnih i životinjskih vlakana, a razvoj predenja i tkanja omogućio je proizvodnju većih i složenijih tekstilnih površina. Rekonstrukcije tkalačkih stanova zasnovane su na arheološkim nalazima vretena, tegova za stan i drugih tekstilnih alatki. Među najznačajnijim takvim nalazima nalaze se vretenasti pršljenovi, utezi za tkalačke stanove, šila, igle, češljevi i druga oruđa povezana s obradom vlakana i izradom tekstila. Njihova rasprostranjenost na neolitskim lokalitetima pokazuje da su pojedine zajednice raspolagale razvijenim znanjima potrebnim za proizvodnju niti i tkanina. Iako pojedinačni alat ne može uvijek dokazati kompletnu tehnologiju, kombinacija različitih kategorija nalaza omogućava rekonstrukciju osnovnih faza neolitske tekstilne proizvodnje.

Osnovu neolitske tekstilne proizvodnje činila su prirodna vlakna biljnog i životinjskog porijekla. Među biljnim vlaknima posebno mjesto zauzima lan, dok su u različitim područjima korištene i druge biljke čija su vlakna bila pogodna za izradu niti i užadi. Upotreba biljnih vlakana bila je povezana s dostupnošću određenih biljnih vrsta, klimatskim uslovima i lokalnim ekonomskim praksama.

Razvoj poljoprivrede imao je poseban značaj za proizvodnju biljnih vlakana. Uzgoj biljaka koje su se mogle koristiti za tekstil omogućio je postepeni prelazak sa slučajnog prikupljanja prirodnih vlakana na sistematičnije obezbjeđivanje sirovine. Time se tekstilna proizvodnja sve više uključivala u širi sistem neolitske proizvodnje hrane i drugih dobara.

Pored biljnih vlakana, razvoj stočarstva otvorio je mogućnost korištenja životinjskih vlakana. Posebno je važan razvoj uzgoja ovaca, iako je potrebno naglasiti da rane domaće ovce nisu nužno imale isti tip vunenog pokrivača kao kasnije pasmine selekcionirane za proizvodnju vune. Zbog toga se početak stočarstva ne može automatski poistovjetiti s razvijenom proizvodnjom vunenog tekstila. Korištenje životinjske dlake i razvoj sistematske proizvodnje vune predstavljali su proces koji se odvijao postepeno i različitim intenzitetom u različitim područjima.

Jedan od najvažnijih tehnoloških koraka u razvoju tekstila bilo je predenje, odnosno proces kojim se pojedinačna vlakna uvrtanjem povezuju u kontinuiranu i čvršću nit. Ovaj postupak omogućio je stvaranje materijala koji se mogao koristiti za izradu tkanina, užadi i drugih proizvoda.

Posebno važan dokaz razvoja predenja predstavljaju vretenasti pršljenovi. Riječ je o malim predmetima izrađenim od keramike, kamena, kosti ili drugih materijala, koji su bili pričvršćeni na vreteno i služili za njegovo pravilnije okretanje i stabilizaciju. Njihova brojnost na neolitskim lokalitetima svjedoči o širokoj upotrebi predenja.

Vretenasti pršljenovi imaju dodatnu vrijednost jer omogućavaju proučavanje tehnoloških razlika između različitih zajednica. Njihov oblik, veličina, masa i materijal mogu pružiti informacije o načinu predenja i vrsti niti koja se proizvodila. Međutim, njihova interpretacija mora biti oprezna, jer funkcija pojedinačnih predmeta nije uvijek jednoznačna.

Razvoj predenja imao je dalekosežne posljedice za odijevanje. Proizvodnja kontinuirane niti omogućila je nastanak tekstilnih površina koje su bile fleksibilnije i prilagodljivije tijelu od mnogih ranijih materijala. Time su stvorene tehnološke pretpostavke za razvoj složenijih oblika odjeće.

Sljedeću važnu fazu predstavlja tkanje, odnosno međusobno ukrštanje niti osnove i potke. Tkanjem je bilo moguće proizvesti relativno velike i pravilne površine tekstila različite gustoće, čvrstoće i strukture.

Dokazi za tkanje u neolitu uključuju očuvane fragmente tkanina, otiske tekstila na keramici i drugim materijalima, kao i različite dijelove i elemente tkalačkih naprava. Posebno su značajni utezi za tkalačke stanove, koji se na pojedinim neolitskim lokalitetima pojavljuju u većem broju i omogućavaju rekonstrukciju korištenja vertikalnih tkalačkih stanova.

Pojava tkanja predstavljala je značajan tehnološki napredak jer je omogućila izradu tekstilnih površina određenih dimenzija i strukture. Takve površine mogle su biti korištene za različite namjene: odjeću, pokrivke, vreće, užad i druge predmete svakodnevne upotrebe.

Za proučavanje porijekla pregače posebno je značajno to što pravougaoni ili približno pravougaoni komad tkanine može biti vrlo jednostavno prilagođen ljudskom tijelu. Mogao je biti omotan, pričvršćen pojasom ili postavljen na prednju stranu tijela. Međutim, samo postojanje takvog komada tekstila nije dovoljno da se on identificira kao pregača.

Ova razlika je metodološki veoma važna. Dokaz postojanja tekstila nije istovremeno dokaz postojanja pregače. Za identifikaciju pregače potrebno je imati dodatne pokazatelje, kao što su oblik predmeta, način pričvršćivanja, njegov položaj na tijelu ili ikonografski prikaz koji omogućava pouzdaniju interpretaciju.

Razvoj predenja i tkanja omogućio je postepeno širenje različitih oblika odjeće. Neolitsko stanovništvo više nije bilo ograničeno samo na korištenje kože, krzna i drugih prirodnih materijala čiji su oblik i dimenzije određeni prirodnim karakteristikama sirovine. Tkanina je omogućila izradu odjevnih predmeta različitih dimenzija, konstrukcija i načina nošenja.

Tekstilni odjevni predmeti mogli su biti jednostavni i sastojati se od jednog komada tkanine, ali su mogli biti i složeniji, sašiveni ili međusobno povezani. Upotreba igala i šila pokazuje da su neolitske zajednice posjedovale tehnologiju potrebnu za spajanje različitih dijelova materijala.

U tom kontekstu moguće je govoriti o razvoju različitih odjevnih komponenti, među kojima su mogli postojati pojasevi, ogrtači, suknjoliki elementi i drugi dijelovi odjeće. Međutim, njihova identifikacija na osnovu arheoloških nalaza često je otežana, posebno kada je riječ o fragmentarnim ostacima.

Za predmet ovog rada posebno je značajan koncept zasebnog prednjeg odjevnog elementa. Takav element predstavlja funkcionalno jednostavno rješenje: komad materijala postavljen na prednju stranu tijela i pričvršćen oko struka ili bokova. Njegova praktična funkcija može biti zaštita tijela i osnovne

odjeće od prljanja, habanja ili drugih uticaja.

Upravo zbog jednostavnosti ovog rješenja moguće je pretpostaviti da se koncept prednjeg zaštitnog elementa mogao pojavljivati u različitim društvima i nezavisno od jednog drugog. Stoga eventualna sličnost neolitskih i kasnijih pregača sama po sebi ne predstavlja dokaz direktnog kulturnog kontinuiteta.

Razvoj tekstilne tehnologije omogućio je i razvoj novih oblika dekoracije. Tekstilna površina nije predstavljala samo praktičan materijal nego i prostor za vizuelno izražavanje.

Ornament je mogao nastajati samom strukturom tkanja, kombinovanjem različitih niti, promjenom njihove debljine i gustine, kao i naknadnim ukrašavanjem. Geometrijski obrasci posebno su pogodni za tekstilnu proizvodnju jer se mogu relativno lako ponavljati i organizirati u pravilne ritmičke cjeline.

U neolitskim kulturama jugoistočne Evrope geometrijski obrasci prisutni su na različitim kategorijama materijalne kulture, uključujući keramiku, figurine i druge predmete. Međutim, njihovo prisustvo na keramici ili drugim predmetima ne može se automatski povezati s tekstilnom ornamentikom.

Ipak, činjenica da se određeni principi poput simetrije, ritma, ponavljanja i geometrijske organizacije površine pojavljuju u različitim vrstama neolitske umjetnosti predstavlja relevantnu osnovu za kasnije istraživanje razvoja tekstilne ornamentike.

Ovdje je posebno važno napraviti razliku između formalnog kontinuiteta motiva i kontinuiteta ornamentalnog principa. Dok bi identičan motiv pronađen u jasno povezanim hronološkim i geografskim kontekstima mogao predstavljati snažniji dokaz kontinuiteta, opšta upotreba romba, cik-caka ili trougla ne može se sama po sebi koristiti kao dokaz direktnog prijenosa tradicije.

Pored praktične vrijednosti, tekstil je mogao imati i društvenu i simboličku funkciju. Odjeća predstavlja neposredan način vizuelnog predstavljanja pojedinca unutar zajednice, pa se kroz materijal, oblik, način nošenja i dekoraciju mogu izražavati različite društvene razlike.

U neolitskim zajednicama takve razlike nije moguće uvijek direktno rekonstruirati. Ipak, činjenica da je proizvodnja tekstila zahtijevala određeno vrijeme, sirovine i specifična znanja otvara mogućnost da su različiti tekstilni proizvodi imali različitu vrijednost i namjenu.

Posebno je značajna mogućnost da su pojedini predmeti bili povezani s posebnim prilikama ili ritualnim praksama. Antropomorfne figurine i drugi nalazi pokazuju da je ljudsko tijelo bilo predmet složenog simboličkog predstavljanja, ali se iz samih figurina ne može uvijek pouzdano zaključiti da prikazani elementi predstavljaju svakodnevnu odjeću.

Zbog toga je pri interpretaciji neolitske odjeće potrebno razlikovati svakodnevnu odjeću, ceremonijalne predmete, ukrase i simboličke prikaze tijela.

Razvoj tekstila u neolitu predstavlja dugotrajan proces koji je obuhvatio više međusobno povezanih tehnoloških inovacija: proizvodnju i obradu vlakana, predenje, tkanje, šivanje i dekoraciju. Ove tehnologije omogućile su proizvodnju novih vrsta odjeće i drugih

tekstilnih predmeta te su postepeno proširile funkcionalne i simboličke mogućnosti odijevanja.

U kontekstu istraživanja ženske pregače, neolit je posebno značajan jer predstavlja period u kojem se stvaraju materijalne i tehnološke pretpostavke za proizvodnju zasebnih tekstilnih odjevnih elemenata. Međutim, između razvoja tekstila i pojave pregače ne treba uspostavljati jednostavnu uzročno-posljedičnu vezu.

Najopreznije je govoriti o razvoju odjevnog koncepta koji je mogao uključivati različite oblike prednjih, donjih ili zaštitnih elemenata. Kasniji historijski razvoj pokazuje da je takav koncept mogao biti realiziran na različite načine, zavisno od materijala, tehnologije, društvene organizacije i kulturnih obrazaca.

Upravo zbog toga neolit predstavlja važnu kariku u istraživanju dugoročnog razvoja pregače. On ne pruža dovoljno dokaza za tvrdnju da je savremena balkanska vunena pregača neposredni nasljednik neolitskog odjevnog predmeta, ali pokazuje da su već tada postojali tehnologija proizvodnje tekstila, razvijeno predenje i tkanje, mogućnost izrade zasebnih odjevnih elemenata i početak razvoja tekstila kao nosioca estetskih i društvenih značenja.

Na taj način neolit predstavlja važnu prijelaznu fazu između najstarijih mogućih prikaza odjevnih elemenata iz paleolita i kasnijih, arheološki i ikonografski bolje dokumentiranih oblika tekstilne odjeće. Istovremeno, upravo razvoj tekstilne tehnologije u neolitu stvara osnovu za kasniji razvoj složenijih odjevnih predmeta, među kojima će se kroz različite historijske periode pojavljivati i različiti oblici pregače.

Stoga se značaj neolita za historiju pregače ne ogleda nužno u postojanju već potpuno definiranog predmeta koji možemo nazvati pregačom, nego u pojavi tehnologija i materijalnih mogućnosti koje su omogućile njen kasniji razvoj kao zasebnog odjevnog elementa.

3.2. Neolitske kulture jugoistočne Evrope

Jugoistočna Evropa predstavlja jedno od najznačajnijih područja za proučavanje razvoja neolitskih društava i materijalne kulture. Tokom 7., 6. i 5. milenija PNE na ovom prostoru razvija se niz regionalnih kulturnih kompleksa, među kojima se posebno izdvajaju starčevačka, vinčanska, karanovska, sesklo i butmirska kultura. Iako se međusobno razlikuju prema keramici, naseljima, umjetnosti i drugim elementima materijalne kulture, ove zajednice povezuju razvoj zemljoradnje, stočarstva, sedentarnog načina života i različitih tehnika obrade prirodnih materijala.

Za istraživanje razvoja tekstila posebno su značajni nalazi vretenastih pršljenova, utega za tkalačke stanove, igala, šila i drugih predmeta povezanih s preradom vlakana. Njihova prisutnost na brojnim neolitskim lokalitetima pokazuje da su predenje i proizvodnja tekstila bili poznati širokom području jugoistočne Evrope. Međutim, tekstilni alati sami po sebi ne omogućavaju određivanje oblika odjeće koja je izrađivana. Vretenasti pršljen potvrđuje predenje, ali ne može pokazati da li je proizvedena nit korištena za odjeću, pojas, pregaču ili neki drugi predmet.

Posebno mjesto zauzimaju antropomorfne figurine, naročito one

pronađene na lokalitetima vinčanske, karanovske, sesklo i butmirske kulture. Na pojedinim figurama mogu se uočiti različite linije, trake, geometrijski obrasci i elementi koji se mogu tumačiti kao dijelovi odjeće ili ukrasi tijela. Ipak, njihovo značenje nije uvijek moguće pouzdano utvrditi. Ono što na prvi pogled može izgledati kao odjevni predmet može predstavljati i tjelesni ukras, tetovažu ili simbolički element. Zbog toga se figurine mogu koristiti kao važan ikonografski izvor, ali uz jasno razlikovanje sigurnih i pretpostavljenih interpretacija.

Poseban značaj za ovo istraživanje ima Vinčanska kultura, čiji su lokaliteti pružili veliki broj antropomorfnih figurina i drugih predmeta relevantnih za proučavanje neolitskog društva. Sličnu vrijednost imaju nalazi sa područja današnje Bugarske, Grčke i Bosne i Hercegovine. Posebno je značajna Butmirska kultura, jer predstavlja važnu neolitsku kulturnu pojavu na prostoru Bosne i Hercegovine i pokazuje da su i zajednice zapadnog Balkana bile uključene u šire procese razvoja neolitske materijalne kulture.

Neolitske antropomorfne figurine imaju poseban značaj za pitanje razvoja ženskog odijevanja. Ako se na pojedinim prikazima mogu pouzdano izdvojiti elementi koji pokrivaju samo određeni dio tijela, oni mogu predstavljati indiciju o postojanju zasebnih odjevnih komponenti. Međutim, za identifikaciju takvog elementa kao pregače potrebni su dodatni dokazi, prije svega jasan položaj na tijelu, oblik, način pričvršćivanja ili poređenje s drugim arheološkim i ikonografskim nalazima.

Zanimljiva je i pojava geometrijskih obrazaca u neolitskoj umjetnosti. Rombovi, trokuti, cik-cak linije, spirale i drugi geometrijski elementi pojavljuju se na keramici, figurama i drugim predmetima. Slični principi organizacije površine kasnije su karakteristični i za mnoge tradicionalne tekstilne proizvode Balkana. Ipak, sama sličnost motiva ne može predstavljati dokaz direktnog kontinuiteta. Geometrijski obrasci mogu nastajati nezavisno jer su posebno pogodni za ponavljanje i ritmičko organiziranje tekstilne i druge površine.

Za hipotezu ovog rada važna je činjenica da neolitske kulture jugoistočne Evrope pokazuju istovremeno postojanje razvijene tekstilne tehnologije, oblikovanja ljudskog tijela i upotrebe ornamentalnih obrazaca. Time su stvoreni tehnološki i kulturni uslovi za razvoj različitih oblika odjeće, uključujući i zasebne prednje odjevne elemente.

Ipak, između neolitskih kultura i savremenih balkanskih pregača ne može se uspostaviti jednostavna i direktna linija porijekla. Dostupni dokazi prije omogućavaju praćenje dugotrajnosti određenih tehnologija, funkcionalnih rješenja i ornamentalnih principa, nego dokazivanje neprekinutog prenosa jednog konkretnog odjevnog predmeta.

U tom smislu, neolitske kulture jugoistočne Evrope predstavljaju važnu razvojnu fazu u historiji tekstila i odijevanja. One ne dokazuju da je savremena balkanska pregača neposredni nasljednik neolitskog predmeta, ali pokazuju da su na prostoru Balkana već veoma rano postojali tehnološki i kulturni temelji za razvoj složenih tekstilnih odjevnih elemenata. Upravo će kasniji razvoj metalnodobnih i antičkih društava omogućiti da se ovaj proces prati kroz sve jasnije arheološke i ikonografske dokaze.

4. Pregača u metalnim dobima
4.1. Bronzano doba

Bronzano doba predstavlja važnu fazu u razvoju evropskog odijevanja, jer se u ovom periodu povećava raznovrsnost tekstilnih tehnologija, razvijaju složeniji oblici odjeće i šire regionalne kulturne mreže. Na prostoru jugoistočne Evrope bronzano doba obuhvata približno 3. i 2. milenij PNE, pri čemu se hronologija razlikuje od područja do područja. Razvoj metalurgije, stočarstva i trgovine utjecao je i na proizvodnju tekstila, dok su vuna i lan postajali značajne sirovine za izradu odjeće.

Direktni ostaci tekstila iz bronzanog doba relativno su rijetki, ali arheološki nalazi vretenastih pršljenova, utega za tkalačke stanove, igala i drugih alatki svjedoče o razvijenoj tekstilnoj proizvodnji. Na pojedinim lokalitetima pronađeni su i sačuvani fragmenti tkanina, koji omogućavaju proučavanje tehnika tkanja i strukture tekstila. Različiti načini preplitanja niti pokazuju da je tekstilna proizvodnja već tada mogla biti tehnološki složena i prilagođena različitim vrstama odjeće.

SLIKA - Tekstilni nalazi iz rudnika soli u Hallstattu, Austrija, izvor Naturhistorisches Museum Wien

Posebni uslovi očuvanja u rudniku omogućili su pronalazak velikog broja tekstilnih ostataka iz bronzanog i željeznog doba. Nalazi obuhvataju vunene i biljne tkanine različitih struktura i kvaliteta i predstavljaju jedan od najvažnijih izvora za proučavanje prahistorijskog tekstila u Evropi. Za proučavanje pregače posebno su značajni prikazi ljudskih figura na bronzanim predmetima, keramici, kamenim spomenicima i drugim umjetničkim predmetima. Na pojedinim prikazima mogu se razlikovati odjevni elementi koji pokrivaju donji ili prednji dio tijela. Međutim, njihovo precizno određivanje kao pregače često ostaje problematično, jer stilizirani prikazi ne omogućavaju uvijek razlikovanje između suknje, ogrtača, pojasa ili zasebnog prednjeg komada odjeće.

Posebno su zanimljivi nalazi bronzanih figurina i drugih antropomorfnih prikaza iz egejskog i balkanskog prostora. Na nekim prikazima ženske figure imaju jasno naglašene donje dijelove odjeće, pojaseve i različite dekorativne elemente. Takvi nalazi pokazuju da je odjeća već u bronzanom dobu mogla imati složenu konstrukciju i izraženu vizuelnu funkciju.

SLIKA - Rekonstrukcija ženske odjeće iz bronzanog doba srednje Evrope, izvor Naturhistorisches Museum Wien

Rekonstrukcije prahistorijske odjeće zasnivaju se na kombinaciji arheoloških

ostataka tekstila, fibula, nakita, tragova krojenja i drugih nalaza. Iako rekonstrukcija ne predstavlja direktan dokaz određenog tipa pregače, ona pokazuje složenost ženskog odijevanja i mogućnost kombinovanja različitih tekstilnih elemenata već u bronzanom dobu. U ovom periodu značajnu ulogu dobija i pojas, koji je mogao služiti za pričvršćivanje različitih dijelova odjeće. Njegova funkcija je posebno važna za razvoj koncepta pregače, jer se zaseban komad kože ili tkanine mogao jednostavno pričvrstiti oko struka. Takvo rješenje nije zahtijevalo složenu konstrukciju i moglo je imati istovremeno praktičnu i dekorativnu funkciju.

Bronzano doba donosi i vidljiv razvoj ukrašavanja tekstila. Geometrijski obrasci, pruge, bordure i različiti ritmički motivi mogli su nastajati samom tehnikom tkanja ili dodatnim ukrašavanjem. Iako je teško uspostaviti direktnu vezu između bronzanodobnih motiva i ornamentike kasnijih balkanskih pregača, postojanje razvijenih dekorativnih tehnika pokazuje da tekstil već tada nije imao isključivo praktičnu funkciju.

Poseban značaj za istraživanje predstavlja činjenica da se u bronzanom dobu na prostoru Evrope pojavljuju različiti oblici prednjih i donjih odjevnih elemenata. U nekim slučajevima oni su mogli služiti kao zaštita, dok su u drugim mogli imati reprezentativnu ili simboličku funkciju. Time se postupno oblikuje odjevni koncept koji je funkcionalno blizak kasnijoj pregači: zaseban element koji se pričvršćuje oko struka i pokriva prvenstveno prednju ili donju stranu tijela.

Ipak, potrebno je izbjeći pretpostavku da je svaki bronzanodobni prednji odjevni element bio pregača u današnjem smislu. Različite zajednice mogle su razviti slična rješenja nezavisno jedna od druge, naročito zato što je prednji komad odjeće jednostavno i funkcionalno rješenje. Zbog toga sličnost između bronzanodobnih prikaza i kasnijih tradicionalnih pregača predstavlja indikaciju za komparativno istraživanje, ali ne i dokaz direktnog kulturnog kontinuiteta.

Uprkos tome, bronzano doba predstavlja značajnu fazu u razvoju koncepta pregače. Tekstilna tehnologija je dovoljno razvijena da omogućava proizvodnju različitih vrsta tkanina, pojas postaje važan element odijevanja, a ikonografski prikazi pokazuju sve veću diferencijaciju odjevnih dijelova. Time se stvaraju uslovi za pojavu i razvoj zasebnih prednjih odjevnih elemenata koji će u kasnijim historijskim periodima poprimiti različite regionalne oblike.

U odnosu na neolit, bronzano doba stoga predstavlja korak prema jasnijoj diferencijaciji odjeće. Dok neolitski materijal prvenstveno potvrđuje razvoj tekstilne tehnologije, bronzanodobni nalazi omogućavaju nešto konkretnije proučavanje načina nošenja i vizuelnog oblikovanja odjeće. Upravo zbog toga bronzano doba predstavlja važnu kariku između ranog razvoja tekstila i kasnijih, bolje dokumentiranih oblika pregače u željeznom dobu, antici i tradicionalnim evropskim kulturama.

4.2. Željezno doba

Željezno doba predstavlja narednu značajnu fazu u razvoju evropskog i balkanskog odijevanja. Na prostoru jugoistočne Evrope obuhvata približno period od početka 1. milenija PNE do uključivanja pojedinih područja u rimski kulturni i politički prostor. Ovo razdoblje karakteriziraju razvoj željezne

metalurgije, intenzivniji kontakti između različitih zajednica i formiranje novih kulturnih i društvenih struktura. Istovremeno se nastavlja razvoj tekstilne proizvodnje, a odjeća postaje sve izraženiji element društvenog identiteta.

Arheološki nalazi vretenastih pršljenova, utega za tkalačke stanove, igala, šila i drugih predmeta potvrđuju da su predenje i tkanje bili sastavni dio svakodnevne proizvodnje. Posebno značajnu ulogu imala je vuna, koja je zbog svojih svojstava bila pogodna za izradu toplih i izdržljivih odjevnih predmeta. Pored vune, korištena su i biljna vlakna, naročito lan, dok su koža i krzno i dalje imali važnu ulogu.

SLIKA - Geometrijski obrasci na prahistorijskom tekstilu iz Hallstatta, izvor Naturhistorisches Museum Wien

Hallstattski nalazi pokazuju da su prahistorijski tkalci koristili različite načine organizacije niti kako bi stvarali pruge, karo-uzorke, cik-cak strukture i druge geometrijske efekte. Posebno je značajna upotreba različito obojenih niti osnove i potke. Ovi nalazi pružaju važnu osnovu za poređenje s kasnijom evropskom tekstilnom ornamentikom. Za proučavanje pregače u željeznom dobu značajni su prije svega grobni nalazi, figurativni prikazi i metalni dijelovi odjeće, kao što su fibule, igle, kopče i pojasevi. Iako se sama tkanina često nije sačuvala, položaj metalnih elemenata u grobovima može pružiti informacije o načinu na koji je odjeća bila konstruirana i pričvršćena.

Fibule su posebno važne jer su služile za pričvršćivanje odjevnih predmeta. Njihova rasprostranjenost na području Balkana i šire Evrope pokazuje da su različiti dijelovi odjeće mogli biti međusobno kombinirani i pričvršćivani na različite načine. Pojas je također imao važnu funkciju, jer je mogao držati odjeću uz tijelo i omogućiti pričvršćivanje dodatnih odjevnih elemenata.

U pojedinim evropskim i balkanskim kulturama postoje prikazi ženskih figura na kojima se razlikuju donji dijelovi odjeće, pojasevi i elementi koji se spuštaju ispred tijela. Takvi prikazi posebno su značajni za istraživanje mogućeg razvoja pregače, ali njihova interpretacija mora ostati oprezna. Nije svaki prednji ili donji dio odjeće nužno pregača; mogao je predstavljati suknju, tuniku, ogrtač ili dekorativni element.

Posebno su zanimljive željeznodobne kulture Balkana, gdje arheološki materijal pokazuje razvijene tradicije tekstilne proizvodnje i bogato ukrašavanje odjeće. U grobovima se pronalaze različiti metalni dijelovi nošnje, dok su tekstilni ostaci rijetki i uglavnom fragmentarni. Kombinacija ovih nalaza omogućava zaključak da je odjeća imala i praktičnu i reprezentativnu funkciju.

U željeznom dobu dodatno se razvija ornamentika tekstila. Geometrijski obrasci, pruge, bordure i različiti ritmički motivi mogli su se stvarati tehnikom tkanja, kombinovanjem niti različitih boja ili naknadnim ukrašavanjem. Iako nije moguće dokazati da su pojedini motivi direktno preneseni iz bronzanog ili neolitskog perioda, njihova dugotrajna prisutnost pokazuje da su geometrijski principi bili važan dio evropske tekstilne estetike.

Za razvoj pregače posebno je značajno što se u ovom periodu odjeća sve više diferencira na pojedinačne komponente. Pored osnovnog odjevnog predmeta pojavljuju se pojasevi, ogrtači, ukrasni elementi i različiti načini pričvršćivanja. Time se povećava mogućnost kombinovanja zasebnih komada tkanine, među kojima se mogao nalaziti i prednji zaštitni element.

Upravo je kombinacija funkcionalnosti i dekorativnosti važna za razumijevanje kasnijih balkanskih pregača. Pregača nije morala biti samo zaštita od prljanja i habanja; njen oblik, boja, materijal i ornament mogli su istovremeno označavati pripadnost određenoj zajednici ili društvenoj grupi. Ovakva višestruka funkcija odjeće postaje sve izraženija u složenijim društvima željeznog doba.

Ipak, dostupni dokazi ne omogućavaju uspostavljanje direktne linije od željeznodobnih odjevnih predmeta do savremene balkanske pregače. Sličnosti u osnovnom konceptu mogu biti posljedica dugotrajnog kulturnog prenosa, ali i nezavisnog razvoja sličnih funkcionalnih rješenja. Za dokaz kontinuiteta potrebno je kombinovati arheološke, ikonografske i, gdje postoje, pisane izvore.

Željezno doba stoga predstavlja važnu fazu u razvoju istraživanog odjevnog koncepta. U odnosu na prethodna razdoblja imamo veći broj indirektnih dokaza o konstrukciji i načinu pričvršćivanja odjeće, razvijenije tekstilne tehnologije i izraženiju društvenu i dekorativnu funkciju odjevnih predmeta. Prednji odjevni elementi koji funkcionalno mogu odgovarati pregači postaju dio šireg sistema slojevite i diferencirane odjeće, što predstavlja važan korak prema oblicima koji će biti jasnije dokumentirani u antičkom svijetu i kasnijim evropskim narodnim nošnjama.

5. Pregača u antičkom svijetu

5.1. Mediteranske tradicije

Antički svijet predstavlja period u kojem je moguće znatno detaljnije pratiti razvoj odijevanja zahvaljujući kombinaciji arheoloških nalaza, sačuvanih tekstilnih predmeta, skulpture, keramike, mozaika, fresaka i pisanih izvora. Na prostoru Mediterana razvijaju se različiti sistemi odijevanja koji se međusobno razlikuju, ali istovremeno pokazuju brojne zajedničke karakteristike. Odjeća je, pored zaštitne i praktične funkcije, imala izraženu društvenu, estetsku i simboličku ulogu.

U grčkom svijetu osnovu ženskog odijevanja predstavljali su različiti oblici tunika, posebno peplos i hiton, dok su se preko njih nosili ogrtači poput himationa. Takva odjeća uglavnom je pokrivala veći dio tijela, ali su se uz nju koristili pojasevi i različiti dodatni odjevni elementi. Pojas je imao posebno važnu funkciju jer je omogućavao oblikovanje odjeće i prilagođavanje njenog položaja tijelu.

U nekim prikazima grčkih žena i božanstava mogu se uočiti elementi koji podsjećaju na zaseban prednji dio odjeće. Međutim, njihovo poistovjećivanje s pregačom u modernom smislu nije uvijek opravdano. Često je riječ o donjem dijelu tunike, naboranom materijalu ili drugom elementu slojevite odjeće. Zbog toga je pri analizi antičke ikonografije potrebno razlikovati stvarnu pregaču od vizuelnog efekta nabora i slojeva odjeće.

Posebno zanimljive podatke pruža egejski prostor, uključujući minojsku i mikensku kulturu. Freske i drugi prikazi s Krete pokazuju žensku odjeću koja je bila izrazito složena i dekorativna. Ženske figure često imaju jasno oblikovane donje dijelove odjeće, pojaseve i ukrasne elemente. Iako se pojedini prikazi u starijoj literaturi ponekad povezuju s pregačama, savremena interpretacija zahtijeva oprez zbog stiliziranosti prikaza i problema rekonstrukcije stvarne odjeće na osnovu umjetničkih reprezentacija.

SLIKA - Prikaz žene u peplosu, grčka umjetnost, oko 5. stoljeća PNE, izvor The Metropolitan Museum of Art

Grčka ikonografija pruža značajan izvor za proučavanje antičkog ženskog odijevanja. Peplos je predstavljao osnovni odjevni predmet koji je pokrivao tijelo i bio pričvršćen na ramenima i oko tijela. Iako nije istovjetan pregači, njegovo proučavanje omogućava razumijevanje različitih načina oblikovanja i slojevitosti ženskog odijevanja u antičkom Mediteranu.

Na području Anadolije i Levanta također su postojali različiti oblici ženskog odijevanja u kojima se pojavljuju pojasevi, tunike i zasebni tekstilni elementi. Mediteranski prostor bio je povezan trgovinom, migracijama i kulturnim kontaktima, pa se pojedini odjevni koncepti mogu pojavljivati u različitim društvima bez mogućnosti jednostavnog određivanja njihovog porijekla.

U rimsko doba odijevanje postaje još raznovrsnije. Osnovu ženske odjeće činila je tunica, dok je preko nje mogla biti nošena stola, a različiti ogrtači i marame dopunjavali su odjevni sistem. Rimljani su poznavali veliki broj tekstilnih materijala i tehnika, uključujući vunu, lan, konoplju i različite vrste luksuznih vlakana. Razvijena trgovina omogućavala je pristup materijalima iz udaljenih područja Mediterana i Azije.

U rimskom svijetu postojali su i različiti prednji zaštitni odjevni elementi povezani prvenstveno s radom i određenim zanimanjima. Pregača u funkcionalnom smislu nije bila ograničena isključivo na žene, nego je mogla biti dio radne odjeće različitih društvenih kategorija. Njena osnovna

svrha bila je zaštita osnovne odjeće od prljanja ili oštećenja.

Ova činjenica predstavlja važnu promjenu u odnosu na prethodna razdoblja. Pregača se može posmatrati ne samo kao potencijalni element svakodnevne ženske odjeće nego i kao funkcionalni odjevni predmet povezan s određenom aktivnošću ili društvenom ulogom. Time se otvara mogućnost da se njena simbolika razvijala zajedno s njenom praktičnom funkcijom.

U antičkom Mediteranu također je postojala razvijena proizvodnja tekstila. Vuna je bila jedna od najvažnijih sirovina, dok su lan i druga biljna vlakna korišteni u različitim područjima. Tekstil se proizvodio u domaćinstvima, ali i u specijaliziranim radionicama. Arheološki nalazi vretenastih pršljenova, tegova za tkalačke stanove i drugih alata pokazuju da su predenje i tkanje bili široko rasprostranjeni.

Razvijena tekstilna tehnologija omogućila je proizvodnju tkanina različitih kvaliteta, boja i struktura. Odjeća je tako mogla biti prilagođena različitim funkcijama – od svakodnevnog rada do ceremonijalne i reprezentativne upotrebe. Posebno je značajno ukrašavanje rubova, pojaseva i drugih dijelova odjeće, čime se praktičan odjevni predmet pretvarao u nosioca društvenih i estetskih poruka.

Za pitanje kontinuiteta posebno je zanimljiva činjenica da se u različitim mediteranskim društvima ponavlja osnovni princip zasebnog komada materijala pričvršćenog oko struka i postavljenog ispred tijela. Međutim, takva sličnost ne mora nužno predstavljati nasljeđivanje iz jedne prahistorijske tradicije. Jednostavnost ovog rješenja omogućava njegov nezavisan nastanak u različitim društvima.

Stoga antički mediteranski materijal pruža važan dokaz da je koncept prednjeg zaštitnog odjevnog elementa bio poznat u različitim kulturnim sredinama. Istovremeno pokazuje da se funkcija takvog predmeta mogla mijenjati: od zaštite tijela i osnovne odjeće do označavanja zanimanja, društvene uloge ili pripadnosti određenoj grupi.

U odnosu na neolitsko i metalnodobno razdoblje, antički period omogućava mnogo sigurnije povezivanje odjevnih elemenata s njihovim društvenim funkcijama, zahvaljujući većem broju pisanih i ikonografskih izvora. Ipak, ni u antici nije moguće svaku prikazanu prednju površinu odjeće automatski identificirati kao pregaču.

Zbog toga antičke mediteranske tradicije predstavljaju važnu kariku u istraživanju dugog razvoja pregače: one potvrđuju široku rasprostranjenost prednjih zaštitnih odjevnih elemenata i njihovu funkcionalnu raznovrsnost, ali istovremeno pokazuju koliko je teško dokazati direktnu liniju razvoja od prahistorijskih oblika do kasnijih tradicionalnih pregača. Upravo će pisani izvori i antička ikonografija omogućiti precizniju analizu u narednim poglavljima.

5.2. Pisani izvori

Pisani izvori predstavljaju važnu dopunu arheološkim i ikonografskim dokazima o razvoju odijevanja u antičkom svijetu. Za razliku od prahistorijskih perioda, antičko doba pruža mogućnost neposrednog proučavanja naziva pojedinih odjevnih predmeta, njihovih funkcija i društvenog konteksta. Ipak,

terminologija antičkih autora nije uvijek jednoznačna, pa se pojedini izrazi ne mogu automatski poistovjetiti sa savremenim pojmom pregače.

U grčkom jeziku postojalo je više izraza za različite vrste odjeće, pojaseva i zaštitnih odjevnih elemenata. Posebno je značajan termin περίζωμα (perizoma), koji se u antičkoj terminologiji povezuje s određenim oblikom odjevnog dodatka, dok se drugi izrazi odnose na pojaseve, tunike i različite vrste ogrtača. Problem predstavlja činjenica da antički autori često pod istim ili sličnim nazivima nisu podrazumijevali potpuno isti predmet, zbog čega je značenje potrebno određivati na osnovu šireg konteksta.

Još jasniji podaci pojavljuju se u latinskim izvorima. Rimski autori koriste termine kao što su subligaculum, limus i drugi izrazi za pojedine dijelove odjeće i zaštitne elemente. Međutim, njihova funkcija nije uvijek odgovarala savremenoj ženskoj pregači. Neki su predmeti bili povezani s radnom odjećom, drugi s donjim rubljem ili odjećom određenih zanimanja.

Posebno je značajno što antički pisci povezuju određene odjevne predmete s radom i zanimanjem. Pregača ili sličan zaštitni element mogao je imati praktičnu svrhu kod zanatlija, trgovaca, radnika i drugih osoba koje su obavljale fizičke poslove. Time se potvrđuje funkcija pregače kao predmeta koji štiti osnovnu odjeću, ali istovremeno može postati vizuelni znak određenog zanimanja ili društvene uloge.

Podaci o tekstilnoj proizvodnji također su brojni. Autori poput Aristotela, Teofrasta, Katona, Varona, Plinija Starijeg i Kolumele navode različite informacije o proizvodnji vune, lana, preradi vlakana, predenju, tkanju i upotrebi tekstila. Posebno su vrijedni rimski izvori koji opisuju organizaciju domaćinstva i podjelu poslova, pri čemu je proizvodnja tekstila često povezana sa ženskim radom.

Tekstil je u antičkom društvu imao mnogo širu funkciju od puke zaštite tijela. Odjeća je označavala društveni položaj, spol, dob, zanimanje, porijeklo i status. Razlike u materijalu, boji, kvalitetu tkanine i načinu nošenja omogućavale su prepoznavanje društvenog položaja pojedinca. U tom kontekstu i pregača je mogla imati dvojaku funkciju: praktičnu, kao zaštita tijela i odjeće, i simboličku, kao oznaka određene aktivnosti ili društvene uloge.

Važan izvor predstavljaju i antički književni tekstovi u kojima se opisuju svakodnevni život, rad i izgled ljudi. Kod grčkih i rimskih autora postoje brojni opisi žena koje predu, tkaju i izrađuju odjeću. Ovi opisi potvrđuju da je tekstilna proizvodnja bila duboko integrirana u svakodnevni život i da je posjedovanje i izrada odjeće imala važnu ekonomsku i društvenu funkciju.

Međutim, pisane izvore potrebno je koristiti s posebnim oprezom. Većina antičkih autora pripadala je obrazovanim i društveno privilegiranim slojevima, pa njihovi tekstovi ne predstavljaju neposredan opis odijevanja cjelokupnog stanovništva. Osim toga, književni tekstovi često koriste odjeću kao metaforu, simbol ili književni motiv, zbog čega se njihovi navodi ne mogu uvijek tretirati kao doslovni etnografski opisi.

Za istraživanje dugoročnog razvoja pregače posebno je značajna činjenica da antički pisani izvori potvrđuju postojanje različitih zaštitnih i funkcionalnih odjevnih elemenata, kao i razvijenu terminologiju povezanu s

odjećom. Oni istovremeno pokazuju da funkcionalni prednji dio odjeće nije bio ograničen na jednu etničku ili kulturnu zajednicu.

Ipak, pisani izvori ne omogućavaju dokazivanje direktne veze između antičkih pregača i savremenih balkanskih vunenih pregača. Oni prije svega potvrđuju da je koncept zasebnog zaštitnog odjevnog elementa bio poznat u antičkom svijetu, dok pitanje njegovog porijekla i eventualnog kontinuiteta ostaje predmet komparativne analize.

U kombinaciji s arheološkim nalazima i ikonografijom, antički pisani izvori stoga predstavljaju važnu kariku u rekonstrukciji razvoja pregače. Njihova najveća vrijednost nije samo u imenovanju pojedinih odjevnih predmeta, već u mogućnosti da se sagledaju njihova funkcija, način upotrebe i društveno značenje. Na taj način postaje moguće pratiti kako se jedan jednostavan funkcionalni odjevni element postepeno uključivao u složenije sisteme društvene i kulturne simbolike.

5.3. Ikonografija

Ikonografski izvori predstavljaju jedan od najznačajnijih izvora za proučavanje antičkog odijevanja, jer omogućavaju neposredno posmatranje načina na koji su ljudi prikazivani u različitim vrstama odjeće. Za razliku od pisanih izvora, koji najčešće pružaju podatke o nazivima i funkcijama odjevnih predmeta, skulpture, reljefi, keramika, mozaici i freske omogućavaju analizu njihovog oblika, položaja na tijelu i načina nošenja. Ipak, kao i kod prahistorijskih prikaza, ikonografiju treba tumačiti oprezno jer umjetnički prikaz ne mora uvijek predstavljati doslovnu reprodukciju stvarne odjeće.

U grčkoj umjetnosti žensko odijevanje najčešće je predstavljeno kroz peplos, hiton i himation, odnosno različite oblike tunika i ogrtača. Na brojnim skulpturama i vaznim slikama jasno su prikazani nabori, pojasevi i slojevi tkanine. Posebno je značajna upotreba pojasa, kojim se duža tkanina mogla podići i oblikovati tako da različiti dijelovi odjeće dobiju funkcionalno različit izgled. U pojedinim slučajevima takva konstrukcija može vizuelno podsjećati na pregaču, ali je neophodno razlikovati zaseban odjevni predmet od jednostavno podignutog dijela tunike.

SLIKA - Ženska figura na Ara Pacis Augustae, Rim, kraj 1. Stoljeća PNE, izvor Ara Pacis Augustae, Rim

Figura prikazuje slojevito rimsko žensko odijevanje, uključujući dugu odjeću i ogrtač. Rimska ikonografija pokazuje da su način prekrivanja tijela, raspored tkanine i drapiranje imali važnu društvenu i reprezentativnu funkciju. Ovaj primjer služi kao ilustracija razvoja složenih sistema ženskog odijevanja u antičkom Mediteranu, a ne kao direktni prikaz pregače. Posebno zanimljivi su prikazi žena koje obavljaju različite

svakodnevne aktivnosti. Na antičkim vazama, reljefima i mozaicima mogu se pronaći figure koje predu, tkaju, pripremaju hranu ili obavljaju druge kućne i zanatske poslove. U takvim scenama odjeća je često jednostavnija i praktičnija nego na reprezentativnim prikazima. Pojedini predmeti koji pokrivaju prednji dio tijela mogu se tumačiti kao zaštitni odjevni elementi, odnosno funkcionalni oblici pregače.

Rimska ikonografija pruža još raznovrsniju građu. Na reljefima, freskama i mozaicima prikazani su pripadnici različitih društvenih slojeva i zanimanja. Posebno su značajni prikazi zanatlija, trgovaca, radnika i slugu, kod kojih se pojavljuju kraći i praktičniji odjevni predmeti. Takvi prikazi pokazuju da je prednji zaštitni komad odjeće mogao biti povezan prvenstveno s radnom funkcijom.

U Pompejima i drugim rimskim gradovima sačuvane su brojne zidne slike i mozaici koji prikazuju svakodnevni život. Na njima se mogu uočiti različiti oblici odjeće, uključujući tunike, ogrtače, pojaseve i kraće odjevne elemente. Posebno su vrijedni prikazi osoba koje se bave zanatima, jer pružaju mogućnost povezivanja oblika odjeće s njenom praktičnom funkcijom.

Za istraživanje ženskih pregača posebno su značajni prikazi žena koje rade s tekstilom. Predenje i tkanje bili su među najčešće prikazivanim ženskim poslovima u antičkoj umjetnosti. Na takvim scenama odjeća je često prilagođena radu, a pojedini elementi mogu služiti zaštiti osnovne odjeće. Time se pojavljuje obrazac koji je važan i za kasniju evropsku tradiciju: praktični odjevni predmet može istovremeno biti dio svakodnevne odjeće i oznaka određene aktivnosti.

Antička ikonografija također pokazuje da se odjeća i ornament međusobno dopunjuju. Bordure, pruge, geometrijski uzorci i ukrasni rubovi često su naglašavali pojedine dijelove odjeće. Iako se ne može dokazati direktna veza između antičkih i mnogo kasnijih balkanskih tekstilnih ornamenata, činjenica da se geometrijsko ukrašavanje pojavljuje na različitim vrstama odjeće kroz duga historijska razdoblja predstavlja važan komparativni element.

Posebno mjesto zauzimaju prikazi iz trakijskog, ilirskog i drugih balkanskih kulturnih prostora. Na reljefima i nadgrobnim spomenicima mogu se uočiti lokalne varijante odijevanja, često kombinovane s pojasevima, ogrtačima i različitim ukrasima. Ovi prikazi potvrđuju da balkanski prostor nije bio samo pasivni recipijent mediteranskih modnih obrazaca, nego područje u kojem su se razvijale vlastite regionalne tradicije odijevanja.

Međutim, ikonografski dokazi imaju određena ograničenja. Umjetnik je mogao pojednostaviti ili stilizirati odjeću, posebno kada je prikazivao mali broj detalja. Osim toga, božanstva, heroji i druge idealizirane figure često nisu prikazivani u svakodnevnoj odjeći. Zbog toga je potrebno razlikovati reprezentativnu, ritualnu i svakodnevnu odjeću, kao i simboličke prikaze od stvarnih funkcionalnih predmeta.

Uprkos tim ograničenjima, antička ikonografija potvrđuje postojanje širokog spektra odjevnih elemenata koji su mogli pokrivati prednji dio tijela. U nekim slučajevima njihova funkcija jasno je povezana s radom i zaštitom odjeće, dok su u drugim slučajevima imali dekorativnu ili statusnu ulogu. Time se potvrđuje osnovna pretpostavka ovog

istraživanja da pregaču treba posmatrati ne samo kao jednostavan komad tkanine već kao odjevni element čija se funkcija mogla mijenjati u zavisnosti od društvenog konteksta.

U poređenju s prahistorijskim prikazima, antička ikonografija omogućava preciznije posmatranje konstrukcije i načina nošenja odjeće. Ipak, ona još uvijek ne pruža dokaz o neprekinutoj liniji razvoja od paleolitskog ili neolitskog prednjeg odjevnog elementa do savremene balkanske pregače. Njena vrijednost prije svega leži u tome što pokazuje kontinuitet određenog funkcionalnog principa: komad materijala može biti pričvršćen oko struka i postavljen ispred tijela radi zaštite, praktičnosti ili ukrašavanja.

Na taj način antička ikonografija predstavlja važnu međufazu u istraživanju razvoja pregače. Ona povezuje ranije arheološke dokaze o tekstilnoj proizvodnji sa kasnijim, bolje dokumentiranim evropskim i balkanskim tradicijama, istovremeno pokazujući da se isti osnovni odjevni koncept mogao pojavljivati u različitim oblicima i s različitim značenjima.

6. Srednjovjekovni tragovi

6.1. Ikonografija

Srednjovjekovna ikonografija predstavlja važan izvor za proučavanje razvoja evropskog odijevanja, posebno zato što se iz tog perioda sačuvao veliki broj iluminiranih rukopisa, zidnih slika, mozaika, reljefa, nadgrobnih spomenika i drugih umjetničkih prikaza. Za razliku od antičkog perioda, srednjovjekovni izvori omogućavaju uvid u odijevanje različitih društvenih slojeva i prikazuju širok raspon svakodnevnih aktivnosti.

U ranom srednjem vijeku osnovu odijevanja činili su različiti oblici tunika, haljina, ogrtača i pojaseva. Ženska odjeća najčešće je bila duga i pokrivala veći dio tijela, dok su se preko osnovne odjeće nosili različiti ogrtači i drugi elementi. Pojas je imao važnu praktičnu funkciju, ali je istovremeno mogao biti ukrasni i statusni element. U takvom sistemu odijevanja zasebni prednji komad tkanine mogao je imati funkciju zaštite osnovne odjeće, posebno prilikom svakodnevnog rada.

Od 12. do 15. stoljeća ikonografski prikazi postaju sve detaljniji. U iluminacijama rukopisa, posebno u scenama svakodnevnog života, često su prikazane žene koje predu, tkaju, kuhaju, peru odjeću, rade u vrtu ili obavljaju različite zanatske poslove. Na takvim prikazima mogu se uočiti kraći prednji odjevni elementi koji pokrivaju dio haljine. Njihov oblik i položaj odgovaraju funkcionalnom principu kasnije pregače, odnosno dodatnom komadu materijala koji štiti osnovnu odjeću.

SLIKA - Srednjovjekovni prikaz žene s prednjim zaštitnim dijelom odjeće, izvor srednjovjekovna evropska ikonografija

Srednjovjekovne iluminacije predstavljaju važan izvor za proučavanje razvoja evropskog odijevanja. Prikazi žena koje preko osnovne odjeće nose dodatne prednje ili donje tekstilne elemente ukazuju na funkcionalnu i

društvenu raznovrsnost odjevnih oblika. Međutim, ikonografske prikaze treba tumačiti oprezno jer umjetnička konvencija ne omogućava uvijek pouzdanu identifikaciju konkretnog tipa odjevnog predmeta. Posebno su značajne scene tekstilonog rada, jer prikazuju odjeću u praktičnom, a ne samo reprezentativnom kontekstu. Žene koje rade s vunom i lanom često su prikazane u jednostavnijoj odjeći prilagođenoj radu. U pojedinim slučajevima preko osnovne haljine nalazi se kraći komad tkanine koji pokriva prednji dio tijela. Takvi prikazi predstavljaju jedan od najranijih jasnijih ikonografskih pokazatelja funkcionalne pregače u evropskom srednjem vijeku.

Pregača se u srednjovjekovnoj ikonografiji ne pojavljuje uvijek kao potpuno zaseban predmet jasno odvojen od ostatka odjeće. Često je prikazana kao jednostavan komad tkanine pričvršćen oko struka, bez posebnog ukrašavanja. To je razumljivo ako se uzme u obzir njena prvenstveno praktična funkcija. Za razliku od reprezentativne odjeće, radna odjeća nije nužno bila predmet posebnog umjetničkog interesa.

U kasnom srednjem vijeku počinju se jasnije razlikovati različiti oblici i načini nošenja pregača. One mogu biti kraće ili duže, šire ili uže, a u nekim slučajevima pokrivaju gotovo cijelu prednju stranu haljine. Materijal i kvalitet izrade vjerovatno su zavisili od društvenog položaja i namjene. Jednostavne pregače bile su prvenstveno praktične, dok su bolje izrađeni i ukrašeni primjerci mogli imati i reprezentativnu funkciju.

Za istraživanje kontinuiteta posebno je značajno što srednjovjekovni prikazi potvrđuju stabilnost osnovnog funkcionalnog koncepta: pregača se nosi preko osnovne odjeće, pričvršćena je oko struka i prvenstveno štiti odjeću tokom rada. Taj princip je veoma blizak načinu na koji će pregača biti korištena u kasnijim evropskim i balkanskim tradicionalnim zajednicama.

Na području Balkana ikonografski izvori su posebno značajni. Srednjovjekovne crkvene freske, naročito iz Srbije, Bosne, Hercegovine, Crne Gore, Sjeverne Makedonije i Bugarske, prikazuju različite oblike odijevanja stanovništva. Iako su figure često predstavljene prema religijskim i društvenim konvencijama, pojedine scene svakodnevnog života mogu pružiti vrijedne podatke o lokalnoj odjeći.

Posebno su važni prikazi žena iz nižih društvenih slojeva i scena svakodnevnog rada, jer se na njima mogu očekivati praktičniji oblici odijevanja. Međutim, srednjovjekovna crkvena umjetnost na Balkanu uglavnom nije imala za cilj etnografsko dokumentiranje odjeće. Zbog toga je potrebno biti oprezan pri pokušaju povezivanja pojedinačnih prikaza sa savremenim regionalnim tipovima nošnji.

Ipak, srednjovjekovna ikonografija pokazuje da je pregača ili sličan prednji zaštitni element već bio dobro uklopljen u evropski sistem odijevanja. Njena funkcija bila je prvenstveno praktična, ali je istovremeno mogla postati dio društvenog identiteta i vizuelnog razlikovanja pojedinih grupa.

Važno je naglasiti da srednjovjekovni prikazi ne dokazuju direktno porijeklo savremenih balkanskih vunenih pregača. Međutim, oni predstavljaju važnu kariku između antičkog i novovjekovnog odijevanja. Nakon više hiljada godina razvoja tekstilnih tehnologija, pregača se pojavljuje kao

prepoznatljiv i funkcionalno stabilan odjevni element čiji će se oblici u narednim stoljećima regionalno diferencirati.

U tom smislu, srednjovjekovna ikonografija pruža jedan od važnijih dokaza za kontinuitet osnovnog odjevnog koncepta, ali ne i za neprekinutu transmisiju konkretnog oblika. Upravo će etnografska građa kasnijih stoljeća omogućiti detaljnije praćenje procesa regionalnog oblikovanja pregače, posebno na Balkanu.

6.2. Balkan

Srednjovjekovni Balkan predstavlja posebno značajno područje za proučavanje razvoja odijevanja, jer se na njemu susreću različite kulturne tradicije – balkanske, bizantske, srednjoevropske i mediteranske. Stanovništvo različitih političkih i kulturnih zajednica razvijalo je vlastite oblike odjeće, ali su istovremeno postojali brojni zajednički elementi, posebno u upotrebi vune, lana, kože, pojaseva i različitih tekstilnih ukrasa.

Arheološki nalazi s balkanskih lokaliteta potvrđuju da su predenje i tkanje ostali važan dio svakodnevne proizvodnje i tokom srednjeg vijeka. Vretenasti pršljenovi, igle, šila, utezi za tkalačke stanove i drugi predmeti povezani s tekstilnom proizvodnjom pronađeni su na brojnim naseljima i utvrđenjima. U seoskim zajednicama proizvodnja tekstila uglavnom je bila organizirana na nivou domaćinstva, što je omogućavalo proizvodnju odjeće od lokalno dostupnih sirovina.

Vuna je imala posebno važnu ulogu. Bila je dostupna, relativno jednostavna za preradu i pogodna za proizvodnju toplih i izdržljivih tkanina. Upravo će vuneno tkanje kasnije postati jedno od najvažnijih obilježja tradicionalnih balkanskih nošnji. Lan se također koristio, posebno za lakše dijelove odjeće, dok su koža i krzno imali različite praktične namjene.

Na srednjovjekovnom Balkanu pregača se ne može posmatrati kao potpuno jedinstven odjevni predmet. Njeni oblici vjerovatno su se razlikovali prema području, društvenom sloju, namjeni i dostupnom materijalu. U svakodnevnom životu mogla je služiti kao zaštita osnovne odjeće tokom kućnih i poljoprivrednih poslova, dok su kvalitetnije i ukrašene varijante mogle biti dio svečane odjeće.

Posebno je značajan razvoj tkanih prednjih odjevnih elemenata pričvršćenih oko struka. Takvo rješenje je praktično i jednostavno, a istovremeno omogućava veliki prostor za dekorativno oblikovanje. Na taj način pregača može postati površina na kojoj se izražavaju regionalne tekstilne tradicije.

U srednjovjekovnim balkanskim zajednicama ornamentika tekstila vjerovatno je imala važnu društvenu ulogu. Geometrijski motivi, pruge, bordure i različite kombinacije boja omogućavali su vizuelno razlikovanje odjeće. Iako je vrlo teško povezati pojedinačni srednjovjekovni motiv sa određenim motivom sačuvanim u novijim narodnim nošnjama, dugotrajna upotreba geometrijskih principa ukrašavanja predstavlja važan element za komparativno istraživanje.

Posebno mjesto zauzimaju srednjovjekovne freske Balkana. Na njima su prikazani vladari, vlastela, vojnici, sveci, seljaci i druge kategorije stanovništva. Iako je većina prikaza određena religijskim ili reprezentativnim

konvencijama, pojedine scene mogu pružiti informacije o dužini odjeće, upotrebi pojaseva, slojevitosti odijevanja i razlikama između društvenih grupa.

Na području Bosne i Hercegovine, Srbije, Crne Gore, Bugarske i Sjeverne Makedonije razvijaju se lokalne varijante odijevanja koje će kroz kasnija stoljeća doživjeti dodatne promjene. Posebno je važna činjenica da su ruralne zajednice zadržavale jednostavne tehnike proizvodnje tekstila i odjeće, često zasnovane na lokalnoj vuni i lanu. Takva proizvodnja omogućila je prenošenje tehnološkog znanja unutar porodice i zajednice.

SLIKA - Vunena ženska pregača „mendil“, Smoljan, Rodopi, Bugarska, Izvor: The British Museum, London, Collection Online

U tom kontekstu pregača predstavlja posebno zanimljiv predmet jer je istovremeno jednostavna po konstrukciji i veoma pogodna za regionalnu diferencijaciju. Osnovni princip – komad tkanine pričvršćen oko struka – može ostati isti, dok se materijal, dimenzije, boje, način tkanja i ornament mogu mijenjati od jednog područja do drugog.

Takva kombinacija konzervativnosti i prilagodljivosti može objasniti zašto će pregača u kasnijim balkanskim narodnim nošnjama imati tako široku rasprostranjenost. Ona nije zahtijevala složenu konstrukciju, mogla se izrađivati od lokalnih sirovina i lako se prilagođavala različitim klimatskim i društvenim uslovima.

Međutim, između srednjovjekovnih oblika i savremenih balkanskih pregača ne može se bez dodatnih dokaza povući neprekinuta razvojna linija. Nedostatak sačuvanog tekstila i ograničen broj detaljnih prikaza predstavljaju ozbiljan problem. Zbog toga se eventualni kontinuitet može razmatrati prvenstveno kroz stabilnost tehnologije, funkcije i osnovnog konstrukcijskog principa, a ne kroz pretpostavku da je određeni savremeni tip pregače direktno naslijeđen iz srednjeg vijeka.

Ipak, srednjovjekovni Balkan predstavlja važnu kariku u razvoju ove tradicije. Na ovom prostoru održavaju se lokalne tekstilne tehnologije, posebno prerada vune i tkanje, dok se odjeća sve više regionalno diferencira. U narednim stoljećima ti procesi dovest će do nastanka izrazito prepoznatljivih balkanskih vunenih pregača, koje će u mnogim krajevima postati jedan od najvažnijih elemenata ženske tradicionalne nošnje.

Stoga se srednjovjekovni Balkan može posmatrati kao period stabilizacije i regionalizacije odjevnog koncepta. Osnovna funkcija pregače ostaje jednostavna i praktična, ali se

istovremeno stvaraju uslovi za razvoj njenih kasnijih dekorativnih, identitetskih i društvenih funkcija. To predstavlja važnu osnovu za razumijevanje balkanske vunene pregače kao posebno očuvanog oblika tradicionalne evropske tekstilne kulture.

7. Balkanska vunena pregača kao očuvani oblik tradicije

7.1. Geografska rasprostranjenost

Vunena pregača predstavlja jedan od najrasprostranjenijih elemenata ženskih tradicionalnih nošnji na Balkanu. Njena upotreba zabilježena je na širokom prostoru koji obuhvata Bosnu i Hercegovinu, Srbiju, Crnu Goru, Kosovo, Sjevernu Makedoniju, Albaniju, Bugarsku i dijelove Hrvatske i Grčke. Iako se između pojedinih područja razlikuje prema obliku, veličini, načinu tkanja, bojama i ornamentici, osnovni princip ostaje sličan: riječ je o zasebnom komadu tekstila koji se nosi preko osnovne odjeće i pričvršćuje oko struka.

Na području Bosne i Hercegovine pregača je bila sastavni dio brojnih regionalnih nošnji. Posebno su karakteristične vunene pregače izrađene tehnikom tkanja na vodoravnom tkalačkom stanu, često ukrašene geometrijskim motivima. U različitim krajevima Bosne razlikuju se po širini, dužini, boji i načinu ukrašavanja. U nekim područjima dominiraju tamnije osnovne boje s kontrastnim geometrijskim motivima, dok se drugdje pojavljuju izrazito šareni i složeni ornamentalni obrasci.

SLIKA - Vunena pregača iz Jajca, Bosanska Krajina, BiH, 1920–1929., Izvor: Museum of International Folk Art, Santa Fe, SAD

U Srbiji i Crnoj Gori pregača također zauzima značajno mjesto u tradicionalnim ženskim nošnjama. Posebno su karakteristične tkane vunene pregače različitih dimenzija i ornamentike. U planinskim i kontinentalnim područjima vuna je imala posebno veliki značaj zbog klimatskih uslova i razvijenog stočarstva, što je pogodovalo očuvanju vunene tekstilne tradicije.

Na prostoru Sjeverne Makedonije i Kosova razvili su se brojni lokalni tipovi pregača. One se mogu razlikovati prema širini, dužini, boji i ornamentalnoj kompoziciji. U pojedinim krajevima pregača je veoma bogato ukrašena i predstavlja jedan od najupadljivijih dijelova ženske nošnje. Često se koriste crvena, crna, bijela i žuta boja, uz različite geometrijske obrasce.

U Albaniji pregače također predstavljaju značajan element tradicionalnog ženskog odijevanja. Njihov oblik i dekoracija razlikuju se između sjevernih, centralnih i južnih područja, što pokazuje da geografska rasprostranjenost pregače nije značila i postojanje jedinstvenog tipa. Naprotiv, osnovni odjevni koncept prilagođavan je lokalnim tekstilnim tradicijama.

SLIKA - Tradicionalna vunena pregača iz centralne/sjeverne Albanije, 1880–1950., Izvor: Longyear Museum of Anthropology Collections, Colgate University

Slična situacija postoji u Bugarskoj i sjevernoj Grčkoj, gdje su različiti tipovi ženskih pregača bili dio tradicionalnih nošnji. Bugarske pregače često imaju izraženu horizontalnu ili vertikalnu ornamentiku, dok se u pojedinim grčkim područjima susreću različite varijante tkanih i vezenih prednjih odjevnih elemenata.

Posebno je zanimljivo da se sličan princip pojavljuje i izvan Balkana, u dijelovima Panonije, Karpata, srednje Evrope i istočnog Mediterana. To pokazuje da pregača nije izolirana balkanska pojava, nego dio šire evropske i mediteranske tradicije odijevanja. Balkan se, međutim, izdvaja po tome što su se u ruralnim zajednicama veoma dugo očuvali tradicionalni načini proizvodnje i upotrebe vunenih pregača.

Geografska rasprostranjenost pokazuje još jednu važnu karakteristiku: granice između tipova pregača ne podudaraju se nužno s današnjim državnim ili etničkim granicama. Slični oblici mogu se pronaći u susjednim područjima različitih zajednica, dok se unutar iste savremene države mogu javiti brojni međusobno različiti tipovi. To je očekivano s obzirom na historijske migracije, trgovinske kontakte, brakove između zajednica i međusobni utjecaj susjednih područja.

Zbog toga se balkanska pregača ne može posmatrati kao proizvod jedne etničke ili nacionalne tradicije. Ona predstavlja širi regionalni kulturni obrazac, unutar kojeg su različite zajednice razvile vlastite varijante. Upravo ova kombinacija zajedničkog osnovnog koncepta i izrazite regionalne raznolikosti predstavlja jednu od najvažnijih karakteristika balkanske tekstilne tradicije.

Rasprostranjenost vunene pregače također je povezana s prirodnim i ekonomskim uslovima Balkana. Razvijeno ovčarstvo omogućavalo je relativno jednostavan pristup vuni, dok je tradicionalno domaće predenje i tkanje omogućavalo proizvodnju odjeće bez zavisnosti od industrijske proizvodnje. Pregača je mogla biti izrađena u okviru domaćinstva, od sirovine koja je bila lokalno dostupna, što je dodatno pogodovalo njenom opstanku.

Njena dugotrajna upotreba može se objasniti i jednostavnošću konstrukcije. Za razliku od složenijih odjevnih predmeta, pregača zahtijeva relativno malo materijala i može se prilagoditi različitim oblicima osnovne odjeće. Istovremeno pruža veliku površinu pogodnu za ornamentiku, zbog čega je mogla postati jedan od najvažnijih nosilaca regionalnog tekstilnog identiteta.

Na osnovu geografske distribucije može se zaključiti da je balkanska vunena pregača dio širokog evropskog odjevnog obrasca, ali je na Balkanu razvila izuzetnu tipološku i ornamentalnu raznolikost. Njena rasprostranjenost i dugotrajno očuvanje ne dokazuju direktno porijeklo iz prahistorijskih kultura, ali predstavljaju važan argument za istraživanje dugotrajnosti određenog funkcionalnog i oblikovnog koncepta.

Upravo zbog toga balkanske pregače imaju posebno mjesto u proučavanju kontinuiteta materijalne kulture. One predstavljaju rijedak primjer odjevnog predmeta kod kojeg se istovremeno mogu pratiti funkcija, tehnika proizvodnje, oblik, ornamentika i društveno značenje, što omogućava njihovo poređenje s ranijim arheološkim i ikonografskim dokazima obrađenim u prethodnim poglavljima.

7.2. Tehnike izrade

Izrada tradicionalne balkanske vunene pregače predstavlja složen proces u kojem se objedinjuju uzgoj i obrada vune, predenje, bojenje, tkanje i ukrašavanje. Iako su se tehnike razlikovale između pojedinih krajeva, osnovni proizvodni postupak bio je uglavnom sličan i odvijao se u okviru domaćinstva. Zbog toga pregača nije bila samo odjevni predmet već i rezultat dugotrajnog zanatskog znanja koje se prenosilo s generacije na generaciju.

Osnovna sirovina bila je ovčija vuna. Nakon šišanja vuna se čistila od nečistoća i razvrstavala prema kvalitetu, a zatim se češljala ili grebenala kako bi se vlakna međusobno poravnala. Slijedilo je predenje, najčešće pomoću preslice i vretena. Debljina i čvrstoća pređe zavisile su od namjene, a za izradu čvršćih tkanina koristila se grublja i snažnija pređa.

Dobivena vunena pređa mogla se koristiti u prirodnoj boji ili prethodno bojiti prirodnim bojama. U tradicionalnoj proizvodnji korištene su različite biljke, kore, plodovi i drugi prirodni materijali, pri čemu su se dobijale nijanse crvene, žute, smeđe, crne i drugih boja. Posebno je značajna upotreba crvene boje, koja se u mnogim balkanskim nošnjama pojavljuje kao dominantan ili naglašeni ornamentalni element.

SLIKA - Vunena pregača „futa“, Galičnik, Sjeverna Makedonija, Izvor: The British Museum, London

Nakon pripreme pređe slijedilo je tkanje na tkalačkom stanu. U različitim dijelovima Balkana koristili su se različiti tipovi horizontalnih i vertikalnih stanova, ali je osnovni princip bio isti: uzdužne niti osnove postavljale su se na stan, dok se poprečna pređa potkom provlačila između njih. Gustina tkanja određivala je

čvrstoću, težinu i izgled konačnog proizvoda.

Pregače su se često tkale kao pravougaoni komadi tkanine, što odgovara njihovoj jednostavnoj konstrukciji. Njihove dimenzije zavisile su od lokalne tradicije, načina nošenja i namjene. Nakon tkanja gornji dio mogao je biti prilagođen za pričvršćivanje oko struka, dok su rubovi dodatno obrađivani kako bi se spriječilo paranje.

SLIKA - Ženska vunena pregača „podia“, Sarakaćani, Grčka, 1925–1950, Izvor: The British Museum, London

Posebno mjesto zauzima ornamentalno tkanje. Za razliku od naknadnog vezenja, kod kojeg se motiv dodaje na već izrađenu tkaninu, kod mnogih balkanskih pregača ornament je nastajao istovremeno s procesom tkanja. Promjenom boje i rasporeda potke i osnove stvarani su geometrijski motivi, pruge, rombovi, cik-cak linije, kuke, stilizirani biljni oblici i drugi ukrasni elementi.

Takva tehnika zahtijevala je dobro poznavanje strukture tkanine i unaprijed osmišljenu ornamentalnu kompoziciju. Zbog toga se znanje o izradi pregače nije odnosilo samo na tehničku vještinu tkanja već i na poznavanje lokalnog ornamentalnog sistema. Iskusna tkalja morala je znati redoslijed boja, širinu bordura i način ponavljanja određenih motiva.

U pojedinim krajevima pregače su dodatno ukrašavane vezenjem, aplikacijama, resama, kićankama ili ukrasnim trakama. Ovi elementi mogli su imati dekorativnu, ali i društvenu funkciju. Način ukrašavanja često je omogućavao razlikovanje svakodnevne i svečane odjeće, kao i regionalnih varijanti.

Tehnika izrade imala je direktan utjecaj na izgled i trajnost pregače. Gusta vunena tkanina bila je otporna na habanje i pogodna za svakodnevnu upotrebu. Istovremeno, relativno jednostavan pravougaoni oblik omogućavao je racionalno korištenje vune i jednostavno prilagođavanje različitim tjelesnim proporcijama.

Posebno je značajno što se cjelokupan proces mogao odvijati u okviru domaćinstva. Od sirove vune do gotove pregače bilo je moguće obaviti gotovo sve faze proizvodnje bez industrijskih sredstava. Takav način proizvodnje omogućavao je očuvanje lokalnih tehnika i ornamentalnih obrazaca, ali je istovremeno stvarao velike regionalne razlike.

Upravo kontinuitet ovih tehnika predstavlja jedan od važnijih elemenata u proučavanju tradicionalne balkanske pregače. Iako se ne može dokazati da su savremene tehnike tkanja neposredno naslijeđene od neolitskih ili metalnodobnih zajednica, predenje vlakana, bojenje, tkanje na osnovi i potki te ukrašavanje geometrijskim motivima predstavljaju tehnološke principe koji imaju veoma dugu historiju.

Zbog toga tehnika izrade predstavlja važan segment u analizi kulturnog kontinuiteta. Oblik pregače mogao se mijenjati, kao i njena društvena funkcija, ali su osnovni postupci proizvodnje tekstila i korištenja lokalnih vlakana u mnogim balkanskim sredinama pokazali izuzetnu otpornost na promjene. U tom smislu, tradicionalna vunena pregača predstavlja ne samo sačuvani oblik odijevanja nego i materijalni zapis dugotrajnog tekstilnog znanja i zanatske tradicije.

7.3. Tipologija

Balkanske vunene pregače pokazuju izrazitu tipološku raznolikost, iako se većina zasniva na istom osnovnom principu: pravougaoni komad tkanine koji se pričvršćuje oko struka i nosi preko osnovne odjeće. Razlike između pojedinih tipova nastale su pod utjecajem geografskog područja, lokalne tekstilne tradicije, načina nošenja, dostupnih materijala i društvene funkcije.

Prema obliku i konstrukciji, mogu se izdvojiti uske i široke pregače, kratke i duge varijante, kao i modeli koji pokrivaju samo prednji dio tijela ili gotovo cijelu prednju površinu donje odjeće. Najjednostavnije su jednobojne ili sa skromnim ukrasom, dok su složeniji tipovi bogato ornamentirani i često predstavljaju najupadljiviji dio ženske nošnje.

SLIKA - Ženska vunena pregača iz Glamoča, centralna Bosna, kraj 19. ili početak 20. Stoljeća, izvor Etnografski muzej u Beogradu

Pregača je do koljena, ukrašena uskim horizontalnim prugama, raznobojnim vunenim trakama, cik-cak ukrasima i pomponima. Predstavlja karakterističan primjer tradicionalne bosanskohercegovačke tekstilne ornamentike i pokazuje kako je pregača, pored praktične funkcije, mogla imati izrazitu estetsku i identitetsku ulogu.

Prema načinu ukrašavanja, mogu se razlikovati pregače kod kojih je ornament sastavni dio samog tkanja i one kod kojih se dekoracija naknadno dodaje vezom, aplikacijama, trakama ili drugim tehnikama. Kod prvih se geometrijski motivi formiraju rasporedom niti osnove i potke, zbog čega je ornament čvrsto povezan sa strukturom tkanine. Ovakav način izrade posebno je značajan jer pokazuje visok stepen tehničkog i estetskog znanja tkalje.

Prema ornamentalnoj kompoziciji, mogu se izdvojiti pregače sa horizontalnim prugama, vertikalnim trakama, centralnim motivom, ponavljajućim geometrijskim poljima i složenim bordurama. Najčešće se pojavljuju rombovi, trouglovi, cik-cak linije, stepenasti oblici i različite kombinacije pravolinijskih motiva. Iako se pojedini obrasci pojavljuju na velikom prostoru Balkana, njihova kombinacija i način rasporeda često imaju izrazito lokalni karakter.

Značajnu tipološku razliku predstavlja i namjena pregače. U tradicionalnim zajednicama razlikovale su se svakodnevne, radne i svečane pregače. Svakodnevne su uglavnom bile jednostavnije i izrađene od čvrste,

praktične tkanine, dok su svečane mogle biti izrađene od kvalitetnije vune i bogatije ukrašene. U pojedinim sredinama postojale su i pregače povezane s određenim životnim prilikama, naročito vjenčanjem i drugim važnim događajima.

Pregača je mogla imati i dobnu i društvenu funkciju. Način odijevanja djevojaka, udatih žena i starijih žena nije uvijek bio isti. Razlike su se mogle izražavati kroz boju, ornament, veličinu ili način nošenja pregače. Na taj način odjevni predmet postaje dio vizuelnog sistema kojim zajednica označava društveni i životni status pojedinca.

Geografska tipologija pokazuje da se slični oblici mogu pronaći u međusobno udaljenim područjima, ali i da susjedne zajednice često imaju vrlo različite varijante. Takva distribucija ukazuje na složen proces kulturnog razvoja u kojem su zajednički odjevni obrasci prilagođavani lokalnim tradicijama. Zbog toga granice pojedinih tipova ne treba poistovjećivati s današnjim državnim ili etničkim granicama.

Posebno je zanimljiva stabilnost osnovne konstrukcije. Bez obzira na regionalne razlike, pregača najčešće zadržava vertikalnu orijentaciju, pričvršćivanje oko struka i funkciju pokrivanja prednjeg dijela tijela. Upravo ta kombinacija stabilnog osnovnog oblika i velike raznovrsnosti u detaljima predstavlja važan argument za proučavanje pregače kao konzervativnog elementa materijalne kulture.

Tipološka analiza, međutim, ne treba služiti za pretpostavljanje direktnog porijekla jednog tipa od drugog. Sličnost oblika može nastati zbog zajedničke tradicije, kulturnih kontakata, migracija, ali i zbog jednostavnosti samog konstrukcijskog rješenja. Zbog toga se tipologija mora povezati s hronološkim, arheološkim, etnografskim i historijskim podacima.

U cjelini posmatrano, balkanske vunene pregače predstavljaju jedinstven odjevni koncept sa velikim brojem regionalnih varijanti. Njihova tipološka raznolikost pokazuje sposobnost tradicionalne kulture da istovremeno očuva osnovni oblik i prilagodi ga lokalnim estetskim, društvenim i funkcionalnim potrebama. Upravo će odnos između tog stabilnog osnovnog koncepta i promjenjive ornamentike biti posebno značajan za analizu u narednom poglavlju.

7.4. Ornamentika

Ornamentika predstavlja jedan od najprepoznatljivijih elemenata balkanskih vunenih pregača. Za razliku od njihove osnovne funkcije, koja je prvenstveno bila praktična, ukrasni elementi omogućavali su izražavanje estetskih vrijednosti, regionalne pripadnosti i društvenog identiteta. Zbog toga pregača nije bila samo zaštitni komad odjeće već i površina na kojoj se vizuelno izražavala pripadnost određenoj zajednici.

SLIKA - Ženska tradicionalna nošnja s vunenom pregačom, Balkan, izvor Etnografski muzej u Beogradu

Pregača je u tradicionalnim balkanskim zajednicama često predstavljala važan dio ženske nošnje i mogla je označavati regionalnu pripadnost, životnu dob, bračni status ili društveni položaj. Muzejske zbirke pokazuju veliku raznolikost oblika, materijala i ukrasa, ali i stabilnost osnovnog koncepta pravougaonog tekstilnog elementa koji se nosi preko prednjeg dijela odjeće.

Najčešći su geometrijski motivi, među kojima se pojavljuju rombovi, trouglovi, kvadrati, cik-cak linije, stepenasti oblici, kuke, pruge i različite vrste bordura. Motivi se najčešće ponavljaju u pravilnim nizovima, čime se stvara ritmična i simetrična kompozicija. U pojedinim krajevima cijela površina pregače može biti ispunjena ornamentom, dok je kod drugih naglasak stavljen na donji ili gornji rub.

Posebno mjesto zauzima romb, koji se pojavljuje u velikom broju balkanskih tekstilnih tradicija. Često se kombinuje s manjim geometrijskim elementima i postavlja u horizontalne ili vertikalne nizove. Slični motivi poznati su i iz drugih evropskih tekstilnih tradicija, kao i iz arheoloških nalaza, ali njihova sama prisutnost ne predstavlja dokaz direktnog historijskog kontinuiteta.

Pored geometrijskih obrazaca, na pojedinim pregačama pojavljuju se stilizirani biljni, životinjski i antropomorfni motivi. Oni su najčešće toliko geometrizirani da ih je teško jednoznačno identificirati. Upravo ta transformacija prirodnih oblika u geometrijske obrasce predstavlja karakterističnu osobinu tradicionalne tekstilne umjetnosti.

Boja ima jednako važnu ulogu kao i oblik ornamenta. U zavisnosti od regionalne tradicije, koriste se crna, crvena, bijela, žuta, smeđa, zelena i druge boje. Kontrast između osnovne boje tkanine i ornamentalnih elemenata omogućava jasno isticanje kompozicije. U nekim područjima dominiraju tamne podloge sa svijetlim geometrijskim motivima, dok su drugdje zastupljene izrazito kontrastne i višebojne kompozicije.

Ornament se najčešće formira tokom samog procesa tkanja, što znači da dekoracija nije samo površinski dodatak nego sastavni dio strukture tekstila. Tkalja je morala unaprijed planirati raspored boja i niti kako bi dobila željeni motiv. Na taj način ornamentalni sistem predstavlja istovremeno estetsko i tehničko znanje koje se prenosilo unutar zajednice.

Važna karakteristika balkanske ornamentike jeste regionalna prepoznatljivost. Određeni motivi i kombinacije boja mogu biti karakteristični za pojedine oblasti ili lokalne zajednice. Zbog toga je pregača mogla imati funkciju vizuelnog

identifikatora. Osoba je svojim načinom odijevanja mogla pokazivati pripadnost određenom kraju, zajednici ili društvenoj grupi.

Ornamentika je mogla imati i životni i društveni značaj. Razlike između djevojačke, udavačke i odjeće starijih žena nisu se uvijek izražavale samo krojem, nego i bojom i ukrasom. Svečane pregače obično su bile bogatije ukrašene od svakodnevnih, čime se dodatno naglašavala posebnost određenog događaja ili društvenog statusa.

U kontekstu ovog istraživanja posebno je značajna činjenica da se geometrijska ornamentika pojavljuje na tekstilu kroz veoma duga vremenska razdoblja. Geometrijski obrasci poznati su iz neolitske keramike, prahistorijskih predmeta, antičke umjetnosti, srednjovjekovnog tekstila i kasnijih narodnih nošnji. Međutim, sama sličnost motiva nije dovoljna da bi se dokazala direktna veza između tih tradicija. Isti geometrijski oblici mogu nastati nezavisno zbog jednostavnosti, simetrije i tehničkih mogućnosti tkanja.

Ipak, ponavljanje određenih principa – geometrijsko strukturiranje površine, ritmično ponavljanje motiva, simetrija, kontrast boja i naglašavanje rubnih dijelova – predstavlja značajan fenomen u historiji evropskog tekstila. Ovi principi pokazuju izuzetnu stabilnost ornamentalnog mišljenja, čak i kada se konkretni motivi i njihova značenja mijenjaju.

Zbog toga ornamentiku balkanskih pregača treba posmatrati na dva nivoa. Prvi je lokalni, koji obuhvata specifične motive, boje i kompozicije karakteristične za određenu zajednicu. Drugi je širi, evropski nivo, koji pokazuje dugotrajnu upotrebu geometrijskih principa u tekstilnom ukrašavanju.

Balkanska vunena pregača stoga predstavlja posebno vrijedan primjer spoja funkcionalnosti, tehnologije i simbolike. Njena ornamentika nije slučajan ukras, već rezultat generacijskog prenošenja znanja, estetskih obrazaca i društvenih značenja. Iako ne možemo svaki savremeni motiv direktno povezati s određenim neolitskim ili prahistorijskim uzorom, dugotrajna prisutnost geometrijskog ukrašavanja predstavlja važan element za razumijevanje mogućeg kontinuiteta tekstilne kulture.

Upravo će komparativna analiza oblika, funkcije, simbolike i ornamentike u narednom poglavlju omogućiti da se jasnije razdvoje stvarni kontinuiteti od formalnih sličnosti, odnosno da se procijeni u kojoj mjeri balkanska pregača može predstavljati očuvani oblik veoma starog evropskog odjevnog koncepta.

8. Komparativna analiza

8.1. Oblik

Komparativna analiza oblika omogućava da se različiti historijski oblici pregače posmatraju u širem vremenskom i geografskom kontekstu. Pri tome je potrebno razlikovati osnovni konstrukcijski princip od konkretnog tipa pregače, jer se oblik kroz historiju mijenjao u zavisnosti od materijala, tehnologije, načina odijevanja i društvene funkcije.

Najjednostavniji oblik pregače predstavlja komad materijala koji se postavlja preko prednje strane tijela i pričvršćuje oko struka. Ovaj princip je izuzetno praktičan jer ne zahtijeva složenu konstrukciju i može se prilagoditi različitim vrstama osnovne odjeće.

Upravo zbog svoje jednostavnosti mogao se pojavljivati u različitim društvima i historijskim periodima, bez potrebe za pretpostavkom direktnog kulturnog prijenosa.

SLIKA – Pravougaoni oblik tradicionalne vunene pregače – „futa“, Galičnik, Sjeverna Makedonija, Izvor: The British Museum, London

Najraniji prahistorijski prikazi koji se mogu dovesti u vezu s ovim konceptom uglavnom su fragmentarni i teško interpretabilni. Na pojedinim paleolitskim figuricama uočavaju se elementi koji mogu predstavljati donji odjevni predmet, pojas, suknjicu ili prednji zaštitni dio. Međutim, njihov oblik nije moguće pouzdano poistovjetiti sa kasnijom pregačom. Neolitske figurine i drugi nalazi pružaju nešto više informacija o oblikovanju tijela i odjeće, ali ni oni ne omogućavaju uspostavljanje direktne razvojne linije.

U antičkom svijetu pojavljuju se različiti oblici odjeće koji djelimično ostvaruju istu funkcionalnu ulogu. Tunike, pojasevi, kraći zaštitni komadi i radna odjeća mogli su pokrivati prednji dio tijela. Međutim, antički sistemi odijevanja često se razlikuju od kasnije evropske pregače jer se zaštitna funkcija mogla ostvarivati podizanjem, presavijanjem ili vezivanjem osnovnog odjevnog predmeta.

Srednjovjekovni prikazi pokazuju jasnije izdvajanje dodatnog komada tkanine koji se nosi preko osnovne odjeće. Njegova veličina i oblik variraju, ali osnovni princip odgovara kasnijem evropskom tipu pregače. U kasnijim stoljećima ovaj oblik postaje sve stabilniji i regionalno prepoznatljiviji.

Balkanske vunene pregače predstavljaju posebno zanimljiv primjer stabilnosti osnovnog oblika. Uprkos velikim regionalnim razlikama, najčešće zadržavaju pravougaonu ili približno pravougaonu formu, vertikalnu orijentaciju i pričvršćivanje oko struka. Razlike se uglavnom odnose na dužinu, širinu, način ukrašavanja i način kombinovanja s ostalim dijelovima nošnje.

Razdoblje	Osnovni oblik	Stepen sigurnosti
Gornji paleolit	Mogući donji/prednji odjevni elementi	nizak
Neolit	Različiti odjevni i zaštitni elementi	nizak–srednji
Metalna doba	Raznovrsni prednji i strukom pričvršćeni elementi	srednji
Antika	Zaštitni i radni odjevni elementi	srednji
Srednji vijek	Jasnije izdvojena pregača	srednji–visok
Tradicionalni Balkan	Pravougaona vunena pregača	visok

Ovakvo poređenje pokazuje da se kroz historiju može uočiti stabilnost osnovnog funkcionalnog principa, ali ne i stabilnost konkretnog oblika. Materijali su se mijenjali od kože i biljnih vlakana do lana, vune i drugih tekstila, dok su se dimenzije i načini pričvršćivanja prilagođavali lokalnim potrebama.

Posebno je značajno što pravougaoni oblik balkanske vunene pregače predstavlja tehnološki racionalno rješenje. Tkanje na stanu prirodno proizvodi pravougaonu površinu, pa takav oblik omogućava minimalno rezanje i gubitak materijala. Zbog toga njegova rasprostranjenost sama po sebi ne mora predstavljati dokaz kulturnog nasljeđivanja, već može biti posljedica zajedničkih tehnoloških i funkcionalnih principa.

Ipak, kada se oblik posmatra zajedno s drugim karakteristikama – načinom pričvršćivanja, funkcijom zaštite prednjeg dijela odjeće, upotrebom lokalnih vlakana i dekorativnom organizacijom površine – pojavljuje se dugotrajni obrazac koji je vrijedan dalje analize.

Stoga se može zaključiti da dostupni dokazi ne potvrđuju postojanje jedne neprekinute forme pregače od paleolita do savremenog Balkana. Međutim, pokazuju da je osnovni koncept zasebnog prednjeg zaštitnog odjevnog elementa izrazito dugotrajan. Balkanska vunena pregača predstavlja jednu od njegovih najrazvijenijih i najbolje očuvanih tradicionalnih varijanti, ali njen konkretni oblik treba razumjeti kao rezultat dugotrajnog procesa prilagođavanja, regionalizacije i kulturne transformacije.

8.2. Funkcija

Funkcija pregače predstavlja jedan od najstabilnijih elemenata koji se mogu pratiti kroz različite historijske periode. Za razliku od oblika i ornamentike, koji su se značajno mijenjali, osnovna zaštitna funkcija prednjeg dijela odjeće pokazuje izuzetnu dugotrajnost. Pregača je prvenstveno služila za zaštitu osnovne odjeće od prljanja, habanja i drugih utjecaja tokom svakodnevnog rada.

U najstarijim periodima takav odjevni element mogao je imati praktičnu vrijednost posebno tokom obrade hrane, rada s kožom, prerade biljnih vlakana, obrade drveta i drugih aktivnosti. Međutim, zbog nedostatka sačuvanih tekstilnih predmeta iz paleolita i ranog neolita ne može se sa sigurnošću utvrditi da li su takvi predmeti imali oblik koji bi odgovarao kasnijoj pregači. Zbog toga se u prahistorijskom kontekstu može govoriti prije svega o mogućem postojanju sličnog funkcionalnog koncepta.

Razvojem neolitske poljoprivrede, stočarstva i tekstilne proizvodnje povećava se potreba za različitim vrstama praktične odjeće. Predmeti izrađeni od lana, vune i drugih biljnih ili životinjskih vlakana mogli su se prilagođavati različitim vrstama rada. Pregača je u takvom kontekstu predstavljala jednostavno rješenje koje je omogućavalo zaštitu osnovne odjeće bez potrebe za izradom potpuno novog odjevnog kompleta.

U antičkom svijetu njena funkcija postaje jasnije povezana sa radom i zanimanjem. Ikonografski i pisani izvori pokazuju da su različiti zaštitni odjevni elementi korišteni kod zanatlija, radnika i osoba koje su obavljale fizičke poslove. Time pregača dobija i društvenu dimenziju, jer odjeća više nije samo zaštita tijela nego

može označavati vrstu aktivnosti ili zanimanje osobe koja je nosi.

Tokom srednjeg vijeka ovaj praktični karakter ostaje veoma izražen. Pregača se posebno povezuje sa kućnim poslovima, preradom hrane, tekstilnim radom, zanatima i poljoprivrednim aktivnostima. Njena prednost bila je u tome što se mogla brzo staviti preko osnovne odjeće i nakon rada ukloniti ili očistiti. Na taj način jednostavan odjevni predmet omogućavao je produžavanje vijeka skuplje i složenije osnovne odjeće.

Na Balkanu je ova funkcija zadržana sve do novijeg doba. Tradicionalna vunena pregača mogla je imati praktičnu funkciju tokom svakodnevnih aktivnosti, ali je istovremeno postajala sve važniji dio svečane i reprezentativne odjeće. Time dolazi do zanimljive transformacije: predmet koji je vjerovatno nastao ili se održavao prvenstveno zbog praktične potrebe postaje jedan od najukrašenijih dijelova tradicionalne nošnje.

Pregača je tako postepeno dobila i društvenu i identitetsku funkciju. Njena boja, ornament, veličina i način nošenja mogli su ukazivati na regionalnu pripadnost, bračni status, dob ili posebnu priliku. U svečanim nošnjama praktična funkcija mogla je biti gotovo potpuno potisnuta simboličkom i reprezentativnom funkcijom.

Upravo je ovaj proces važan za razumijevanje kulturnog kontinuiteta. Isti osnovni odjevni predmet mogao je u različitim historijskim okolnostima imati različite prioritete: zaštitu, praktičnost, označavanje zanimanja, ukrašavanje i identifikaciju. Promjena funkcije ne znači nužno nestanak odjevnog koncepta, nego njegovu prilagodbu novim društvenim okolnostima.

Historijski period	Dominantna funkcija
Prahistorija	moguća zaštitna i praktična funkcija
Neolit	zaštita i prilagođavanje radu
Antika	zaštita, radna i društvena funkcija
Srednji vijek	zaštita osnovne odjeće i radna funkcija
Tradicionalni Balkan	zaštitna, praktična, dekorativna i identitetska funkcija

Komparativno posmatrano, upravo funkcionalni kontinuitet predstavlja snažniji argument od formalne sličnosti. Pravougaoni oblik ili određeni geometrijski motiv mogu nastati nezavisno u različitim kulturama, dok je potreba da se prednji dio odjeće zaštiti jednostavnim dodatnim slojem materijala univerzalno razumljiva i tehnološki vrlo racionalna.

Ipak, ni funkcionalna sličnost sama po sebi ne dokazuje direktan historijski kontinuitet. Slične potrebe mogu proizvesti slična rješenja u različitim društvima. Zbog toga se funkcija može smatrati indikatorom dugotrajnosti odjevnog koncepta, ali tek kombinacija funkcionalnih, tehnoloških, oblikovnih i ikonografskih podataka omogućava ozbiljniju raspravu o mogućem kulturnom kontinuitetu.

U tom smislu, balkanska vunena pregača predstavlja posebno zanimljiv primjer transformacije jednog praktičnog odjevnog predmeta u složeni kulturni simbol. Njena osnovna zaštitna funkcija ostala je prepoznatljiva, ali su joj tokom vremena dodane društvene, estetske i identitetske vrijednosti. Upravo ta sposobnost da zadrži osnovnu funkciju, a istovremeno mijenja svoje značenje, predstavlja jednu od ključnih karakteristika dugotrajnosti pregače kao elementa materijalne kulture.

8.3. Simbolika

Simbolička funkcija pregače razvijala se paralelno s njenom praktičnom funkcijom. Iako je prvobitno mogla služiti prvenstveno zaštiti tijela i osnovne odjeće, kroz historiju je pregača postajala i sredstvo izražavanja društvenog statusa, životne dobi, bračnog položaja, regionalne pripadnosti i kulturnog identiteta. Upravo ova transformacija praktičnog predmeta u simbolički element predstavlja jedan od najznačajnijih aspekata njenog historijskog razvoja.

U prahistorijskim zajednicama simbolička funkcija odjeće može se samo posredno rekonstruirati. Pojedine paleolitske i neolitske figurine pokazuju da je oblikovanje i ukrašavanje tijela imalo značaj koji je nadilazio čistu praktičnost. Međutim, nije moguće sa sigurnošću utvrditi značenje pojedinačnih odjevnih elemenata. Zbog toga se eventualna simbolika najranijih prednjih odjevnih elemenata može razmatrati samo kao mogućnost, a ne kao potvrđena činjenica.

S razvojem složenijih društava odjeća postaje sve važnije sredstvo vizuelne komunikacije. Materijal, boja, ornament i način nošenja mogli su označavati pripadnost određenoj grupi. U antičkom svijetu odjeća je jasno odražavala društveni položaj, zanimanje i spol, dok se u srednjem vijeku dodatno razvijaju regionalne i društvene razlike u odijevanju.

Na Balkanu simbolička vrijednost pregače posebno je izražena. Tradicionalna pregača nije bila samo dio svakodnevne odjeće nego i vidljivi znak pripadnosti određenoj lokalnoj zajednici. Razlike u boji, ornamentu, materijalu i načinu nošenja omogućavale su prepoznavanje porijekla i društvenog položaja osobe. U tom smislu pregača je funkcionirala kao svojevrsni vizuelni jezik zajednice.

Posebno je značajna njena povezanost sa ženskim životnim ciklusom. U pojedinim balkanskim sredinama djevojačka i ženska odjeća razlikovale su se prema boji i ukrašavanju, dok su svečane pregače imale posebno mjesto u svadbenom ruhu. Pregača je tako mogla označavati prijelaz iz jednog društvenog statusa u drugi, naročito prijelaz djevojke u status udate žene.

SLIKA - Sarakaćanska vunena pregača „podia“, Grčka, Izvor: The British Museum, London

Ornamentika je u tom procesu imala važnu ulogu. Geometrijski motivi nisu nužno imali jedno univerzalno značenje, ali su njihova kombinacija, raspored i boje mogli biti povezani s lokalnim sistemima vrijednosti. Zbog toga nije opravdano svakom rombu, cik-cak liniji ili trouglu automatski pripisivati određenu simboliku. Mnogo je sigurnije posmatrati ornament kao dio šireg tradicionalnog vizuelnog sistema koji je zajednica prenosila kroz generacije.

Boja je također mogla imati simboličku vrijednost. Crvena se u mnogim balkanskim tradicijama često pojavljuje na svečanoj odjeći, dok crna, bijela i druge boje mogu imati različite regionalne i društvene funkcije. Međutim, značenja boja nisu bila jednaka u svim zajednicama i ne treba ih tumačiti izvan konkretnog kulturnog konteksta.

Važna karakteristika tradicionalne pregače jeste njena sposobnost da istovremeno označava individualni i kolektivni identitet. Osoba je nosila predmet koji je mogao biti izrađen posebno za nju, ali je njegov oblik pripadao široj regionalnoj tradiciji. Na taj način pregača povezuje pojedinca sa porodicom, lokalnom zajednicom i širim kulturnim prostorom.

U komparativnom smislu, moguće je uočiti određenu stabilnost simboličke funkcije odjeće kroz različite epohe. Od prahistorijskih ukrasa tijela, preko antičke i srednjovjekovne odjeće, pa do balkanskih narodnih nošnji, odjevni predmeti često imaju ulogu vizuelnog označavanja identiteta i društvenog položaja. Međutim, ne postoji dovoljno dokaza da su konkretna značenja pojedinih motiva ili boja direktno prenesena iz prahistorije u savremeno doba.

Stoga je potrebno razlikovati kontinuitet funkcije od kontinuiteta značenja. Moguće je da je odjeća kroz veoma duga razdoblja zadržala sposobnost da izražava identitet, dok su se konkretni simboli i njihova značenja mijenjali. Upravo takav oblik kontinuiteta mnogo je vjerovatniji od pretpostavke da pojedini savremeni motivi imaju potpuno isto značenje kao njihovi prahistorijski analogi.

U tom smislu, balkanska vunena pregača predstavlja posebno vrijedan primjer simboličke transformacije odjevnog predmeta. Od praktičnog zaštitnog elementa razvila se u predmet koji može istovremeno izražavati regionalnu pripadnost, društveni status, životnu dob, bračni položaj i estetske vrijednosti zajednice.

Može se stoga zaključiti da simbolika predstavlja jedan od najvažnijih razloga zbog kojih je pregača mogla opstati i onda kada je njena praktična funkcija postala manje značajna. Kada odjevni predmet postane nosilac identiteta, njegovo očuvanje više ne zavisi samo od njegove korisnosti, već i od kulturne vrijednosti koju mu zajednica pripisuje. Upravo ta osobina može biti jedan od razloga izuzetne dugotrajnosti pregače u balkanskoj tradicionalnoj kulturi.

8.4. Ornament

Ornament predstavlja posebno značajan element u komparativnom proučavanju pregače jer omogućava povezivanje funkcionalne, estetske i simboličke dimenzije odijevanja. Za razliku od osnovne konstrukcije pregače, koja je relativno jednostavna i može nastati nezavisno u različitim društvima, ornamentalni sistem pokazuje veći stepen kulturne specifičnosti. Način rasporeda motiva, izbor boja, ritam ponavljanja i tehnika izrade predstavljaju elemente koji se prenose učenjem i tradicijom.

Najstariji tragovi ukrašavanja tekstila i drugih predmeta pojavljuju se već u prahistorijskim zajednicama. Geometrijski obrasci, cik-cak linije, rombovi, trouglovi i različite vrste meandarskih formi poznati su iz neolitske keramike, predmeta od kosti,

kamena i drugih materijala. Njihova prisutnost pokazuje da je geometrijsko organiziranje površine imalo dugu historiju, ali sama sličnost motiva ne omogućava dokazivanje direktnog kontinuiteta sa kasnijom tekstilnom ornamentikom.

Posebno je zanimljivo da se slični geometrijski principi pojavljuju na prahistorijskoj keramici, metalnim predmetima, arhitektonskim elementima i tekstilu. To može ukazivati na postojanje šireg ornamentalnog repertoara unutar pojedinih kultura. Međutim, potrebno je razlikovati opće geometrijske oblike, poput romba ili trougla, od složenih ornamentalnih kompozicija koje mogu imati veću kulturnu i regionalnu specifičnost.

SLIKA - Vunena pregača Pomaka iz sela Slashten, Bugarska, Izvor: The British Museum, London

Kod balkanskih vunenih pregača ornament je najčešće organiziran u horizontalne i vertikalne trake, bordure, centralna polja i ponavljajuće geometrijske cjeline. Rombovi, trouglovi, stepenasti oblici, cik-cak linije i različite kombinacije pravolinijskih elemenata stvaraju izrazito ritmične kompozicije. Ornament se često prilagođava samoj strukturi tkanine, zbog čega su tehnika tkanja i dekoracija međusobno nerazdvojne.

Ova karakteristika ima poseban značaj za pitanje kontinuiteta. Za razliku od oslikanog ili naknadno dodanog ukrasa, ornament nastao tkanjem zahtijeva prenošenje konkretnog tehničkog znanja. Tkalja mora poznavati način kombinovanja niti, redoslijed boja i strukturu motiva. Prenošenjem takvog znanja kroz generacije mogu se očuvati određeni obrasci i bez postojanja pisanih zapisa.

U tradicionalnim balkanskim zajednicama ornament je često imao i funkciju regionalnog razlikovanja. Pregače iz različitih krajeva mogu imati sličnu osnovnu konstrukciju, ali se razlikovati prema kombinaciji boja, širini ornamentalnih traka, izboru motiva i načinu njihovog rasporeda. Zbog toga ornament može predstavljati vrijedan pokazatelj lokalnih kulturnih tradicija.

Komparativno posmatrano, mogu se izdvojiti određene zajedničke karakteristike koje se pojavljuju kroz različite epohe:

Element	Prahistorija	Tradicionalni Balkan
Geometrijski motivi	veoma česti	veoma česti
Romb i trougao	prisutni	veoma rasprostranjeni
Cik-cak linije	prisutne	rasprostranjene
Ponavljanje motiva	prisutno	izrazito razvijeno
Simetrija	česta	veoma izražena

Bordure i trake poznate osnovni kompozicijski elementi
Polihromija zavisi od materijala široko zastupljena

Ovakve sličnosti su značajne, ali ih treba pravilno interpretirati. Romb, trougao ili cik-cak linija nisu sami po sebi dokaz kulturnog kontinuiteta, jer predstavljaju jednostavne geometrijske forme koje mogu nastati nezavisno. Jači argument predstavljala bi kombinacija većeg broja elemenata: specifičan motiv, njegov karakterističan raspored, ista tehnika izrade, slična funkcija i potvrđen hronološki niz između ranijeg i kasnijeg primjera.

U tom smislu, posebno je važna činjenica da se geometrijski ornament u balkanskoj tekstilnoj tradiciji nije zadržao samo kao dekoracija, nego je postao sastavni dio strukture odjevnog predmeta i njegovog identiteta. Pregača je tako istovremeno tekstilni proizvod, ukrasni predmet i nosilac kulturne informacije.

Moguće je pretpostaviti da dio geometrijskog repertoara balkanskih pregača predstavlja veoma staru evropsku ornamentalnu baštinu. Međutim, za sada nije moguće svaki savremeni motiv povezati s određenim neolitskim ili metalnodobnim primjerom. Između pojedinih historijskih perioda postoje velike praznine u arheološkom zapisu, posebno kada je riječ o organskim materijalima.

Stoga ornamentiku treba posmatrati kao indikator mogućeg dugotrajnog kulturnog kontinuiteta, a ne kao samostalan dokaz. Njena vrijednost postaje mnogo veća kada se poveže sa drugim elementima – oblikom pregače, načinom nošenja, tehnikama izrade, funkcijom i geografskom rasprostranjenošću.

U konačnici, upravo kombinacija stabilnog geometrijskog principa, tradicionalnih tehnika tkanja, regionalno prepoznatljivih kompozicija i simboličke vrijednosti čini ornamentiku balkanskih pregača posebno važnom za ovo istraživanje. Ona pokazuje kako se jedan relativno jednostavan odjevni predmet može pretvoriti u složeni nosilac kulturnog pamćenja, pri čemu se osnovni ornamentalni principi mogu održavati kroz mnoge generacije, dok se konkretni motivi i njihova značenja istovremeno mijenjaju.

8.5. Studija slučaja: Venera iz Lespuguea i tekstil iz Hallstatta – testiranje kontinuiteta na dva konkretna primjera

U poglavlju 2.1 stražnji ukras figurine ostavljen je otvorenim između više mogućih interpretacija (suknjica, ukrasni pojas, ritualni element, stilizacija). Detaljnija tekstilno-arheološka analiza ovo pitanje djelimično zatvara. Barber (1991) je prva sistematski argumentovala da linije na figurini ne predstavljaju kožu ni stilizaciju, već precizan prikaz upredenih vlakana.

Soffer, Adovasio i Hyland (2000, Current Anthropology 41(4)) ovu identifikaciju potvrđuju mikroskopskom analizom rezbarije: prikazan je pojas nisko položen na kukovima s koje visi niz upredenih niti, pri čemu je urezivač precizno bilježio zategnutost i ugao uvijanja svakog pojedinačnog pramena, a rubovi su namjerno prikazani kao izvrljani (frayed).

Ovo je, dakle, tehnički prilično sigurna identifikacija predenja kao tehnologije – ali donosi i važnu korekciju za hipotezu rada: prema rekonstrukciji Soffer et al.

(2000), element se sužava u "rep" na leđima, odnosno riječ je o cirkularnom ili stražnje-akcentovanom komadu, a ne o jasno prednjem zaštitnom elementu u smislu u kojem rad definiše pregaču.

Najraniji i ikonografski najbolje analiziran mogući primjer tekstilnog odjevnog elementa iz gornjeg paleolita jače potvrđuje postojanje tehnologije predenja nego postojanje koncepta prednjeg zaštitnog elementa specifično.

Katalog nalazišta (Grömer, Rösel-Mautendorfer i saradnici, sistematizovano u Grömer et al. 2013, danas prošireno na preko 420 tekstilnih kompleksa) pokazuje da su tkalci bronzanog i željeznog doba raspolagali sa nekoliko tehnika keper tkanja (najčešće 2/2 keper, rjeđe cik-cak, riblja kost i panama vezovi) i da su pouzdano identifikovane biljne boje – vajda (woad) za plavu, rezeda i kamilica za žutu, broć i ivanjsko cvijeće za crvenu (Natural History Museum Vienna, tekstilna istraživanja; Grömer, Hofmann-de Keijzer & Reschreiter 2015).

Geometrijska i polihromna ornamentika tekstila postoji već u bronzanom/željeznom dobu, tehnički razvijena i namjerna, ne slučajna. Međutim, važno je precizno reći šta ovaj nalaz ne dokazuje: "cik-cak" i "karo" uzorci u Hallstattu nastaju kao direktna posljedica tehnike keper tkanja na tkalačkom stanu s utezima – to je najjednostavniji tehnički ishod te tehnologije, ne odabrani simbolički motiv u smislu u kojem se romb kasnije javlja na balkanskoj pregači.

Drugim riječima, ovdje imamo dobar primjer kako izgleda razlika između tehnički determinisanog obrasca (posljedica same strukture tkanja, gdje bi svaka kultura s istim razboja tipom nužno proizvela sličan efekat) i namjerno odabrane ornamentalne kompozicije (koja zahtijeva prenošenje znanja). Hallstattski nalazi tako služe kao kontrolni primjer koji pomaže razdvojiti ova dva nivoa kod kasnijih balkanskih pregača: sama prisutnost cik-cak ili karo strukture nije dovoljna (jer je tehnički gotovo neizbježna), dok bi dokaz kontinuiteta zahtijevao poklapanje na nivou kompozicije (raspored boja, širina bordura, kombinacija motiva) – što je test koji za sada nije proveden ni na jednom pojedinačnom paru nalaza u ovom radu.

Ova dva primjera pokazuju da konkretna analiza omogućava jasnije razlikovanje:

(a) tehnologija predenja/tkanja – jak kontinuitet, dobro potvrđen;

(b) položaj i orijentacija zaštitnog elementa na tijelu – slab ili nepostojeći kontinuitet kod najranijih primjera (Lespugue je stražnji/kružni element, ne prednji);

(c) geometrijski motiv kao tehnički nusproizvod tkanja – nije indikator kontinuiteta sâm po sebi;

(d) geometrijski motiv kao namjerna kompozicija – potencijalni indikator, ali još nije testiran na konkretnom paru nalaza u ovom radu.

9. Rasprava

9.1. Šta dokazi potvrđuju

Analiza arheoloških, ikonografskih, historijskih i etnografskih podataka pokazuje da pregača predstavlja veoma dugotrajan odjevni koncept u evropskom i mediteranskom prostoru. Ipak, dostupni dokazi zahtijevaju pažljivo razlikovanje onoga što je neposredno

potvrđeno od onoga što ostaje na nivou interpretacije.

Prije svega, arheološki nalazi potvrđuju da su zajednice gornjeg paleolita posjedovale razvijene tehnologije obrade kože, vlakana i izrade odjeće. Nalazi koštanih igala i drugih alatki pokazuju da je odijevanje već tada bilo tehnološki složeno. Paleolitske figurine dodatno potvrđuju da su tijelo, ukrasi i mogući odjevni elementi imali značajno mjesto u vizuelnoj kulturi. Međutim, nije moguće sa sigurnošću dokazati da su pojedini prikazani elementi predstavljali pregače u kasnijem smislu.

Za neolitsko razdoblje dokazi su znatno bogatiji. Razvoj proizvodnje vlakana, predenja i tkanja potvrđuje postojanje razvijene tekstilne tehnologije. Neolitske zajednice jugoistočne Evrope koristile su različite tehnike izrade tekstila, dok se na keramici, figuricama i drugim predmetima pojavljuju brojni geometrijski obrasci. Time je potvrđeno postojanje materijalnih i tehnoloških pretpostavki za razvoj složenih tekstilnih tradicija.

Metalna doba i antika pokazuju daljnju raznovrsnost odijevanja i razvoj odjevnih elemenata koji su imali zaštitnu, praktičnu i društvenu funkciju. Ikonografski izvori potvrđuju postojanje različitih prednjih odjevnih i zaštitnih elemenata, iako se oni ne mogu uvijek direktno identificirati kao pregače. Posebno je značajno da se u različitim društvima pojavljuje isti osnovni princip: dodatni sloj materijala koji štiti prednji dio tijela ili osnovnu odjeću.

Najjasniji dokazi dostupni su za kasnija historijska razdoblja, naročito za srednji vijek i novije doba. Tradicionalne evropske i balkanske nošnje dokumentovane su kroz brojne muzejske zbirke, etnografske zapise, fotografije i terenska istraživanja. U njima pregača predstavlja jasno definisan odjevni predmet sa stabilnom osnovnom konstrukcijom, ali velikom regionalnom raznovrsnošću.

Posebno važan nalaz komparativne analize jeste dugotrajnost osnovne funkcije. Kroz različite periode prednji zaštitni dio odjeće mogao je štititi tijelo ili osnovnu odjeću tokom rada. Kasnije je isto funkcionalno rješenje dobilo dodatne društvene, estetske i identitetske funkcije. Ovaj odnos između funkcionalne stabilnosti i promjene simboličkog značenja predstavlja jedan od najjasnijih obrazaca koji se mogu uočiti.

Dokazi također potvrđuju izuzetnu dugotrajnost geometrijskog ornamenta u evropskoj materijalnoj kulturi. Rombovi, trouglovi, cik-cak linije, stepenasti oblici, pruge i drugi geometrijski elementi poznati su iz prahistorijskih kultura, dok se slični principi ukrašavanja pojavljuju i u kasnijim tekstilnim tradicijama Balkana. To potvrđuje postojanje dugotrajne tradicije geometrijskog oblikovanja površine, ali ne dokazuje da je svaki savremeni motiv direktni nasljednik određenog prahistorijskog uzora.

Najznačajniji zaključak proizlazi upravo iz kombinacije različitih vrsta dokaza. Arheologija potvrđuje razvoj tekstilne tehnologije, ikonografija pokazuje različite oblike odijevanja, historijski izvori svjedoče o društvenim i praktičnim funkcijama odjeće, dok etnografska građa dokumentuje izuzetno razvijen sistem tradicionalnih pregača na Balkanu. Kada se ovi podaci posmatraju zajedno, postaje opravdano govoriti o dugotrajnosti koncepta pregače, iako ne

i o dokazanoj neprekinutoj liniji njenog razvoja.

Na osnovu dostupnih dokaza može se, dakle, potvrditi nekoliko ključnih činjenica:

- Pregača kao funkcionalni koncept ima veoma dugu historiju.
- Prednji zaštitni odjevni elementi postoje u različitim historijskim i kulturnim kontekstima.
- Tekstilna proizvodnja i tehnike tkanja imaju duboke prahistorijske korijene.
- Geometrijska ornamentika predstavlja dugotrajnu karakteristiku evropske materijalne kulture.
- Balkanske vunene pregače predstavljaju izrazito razvijen i dobro očuvan oblik tradicionalnog odjevnog predmeta.
- Pregača je kroz vrijeme, pored praktične, dobila društvenu, estetsku i identitetsku funkciju.
- Osnovni koncept može pokazivati dugotrajnu stabilnost iako se konkretni oblici, materijali, motivi i značenja mijenjaju.

Prema tome, postavljena hipoteza može biti djelimično potvrđena. Dokazi podržavaju tvrdnju da je pregača jedan od dugotrajnih odjevnih obrazaca evropske i mediteranske materijalne kulture i da su njene osnovne funkcionalne karakteristike pokazivale značajnu stabilnost. Također postoji kontinuitet pojedinih širih ornamentalnih i tehnoloških principa.

Međutim, dokazi zasad ne omogućavaju tvrdnju da savremena balkanska vunena pregača predstavlja neprekinuti direktni nasljednik paleolitske ili neolitske pregače. Za takav zaključak nedostaje dovoljno kontinuiranih arheoloških i tekstilnih nalaza između pojedinih historijskih etapa.

Najoprezniji, ali istovremeno naučno najznačajniji zaključak jeste da se može govoriti o dugotrajnom kontinuitetu odjevnog koncepta, dok pitanje direktnog kulturnog prijenosa između konkretnih historijskih zajednica ostaje otvoreno. Upravo razlikovanje ova dva nivoa omogućava da se fenomen pregače proučava kao stvarni element dugog trajanja evropske materijalne kulture, bez pretjeranog zaključivanja koje dostupni dokazi ne mogu opravdati.

9.2. Šta dokazi ne mogu potvrditi

Iako komparativna analiza ukazuje na izrazitu dugotrajnost pojedinih elemenata povezanih s pregačom, dostupni izvori imaju jasna ograničenja. Najvažnije je razlikovati postojanje sličnog odjevnog koncepta od dokazivanja direktnog historijskog kontinuiteta između konkretnih kultura i zajednica.

Prije svega, postojeći dokazi ne omogućavaju potvrdu da je savremena balkanska vunena pregača direktni nasljednik paleolitske ili neolitske pregače. Za takvu tvrdnju bio bi potreban kontinuiran niz arheoloških nalaza koji bi pokazao razvoj istog odjevnog oblika kroz sve ključne historijske periode. Takav niz za sada ne postoji. Poseban problem predstavlja očuvanost tekstila, jer su organski materijali izuzetno podložni propadanju.

Paleolitske figurine također ne mogu poslužiti kao siguran dokaz postojanja pregače u savremenom smislu. Pojedini elementi na figurama mogu izgledati kao suknja, pojas, prednji odjevni predmet ili drugi oblik ukrašavanja tijela, ali njihova

funkcija često ostaje nepoznata. Vizuelna sličnost nije dovoljna za identifikaciju odjevnog predmeta.

Slično ograničenje postoji kod neolitskih figurina i prikaza na keramici. Iako mogu pokazivati odjeću, pojaseve, ogrtače ili druge elemente, najčešće nije moguće rekonstruirati njihovu stvarnu konstrukciju. Zbog toga se ne može pouzdano tvrditi da određeni neolitski prikaz predstavlja upravo pregaču koja je funkcionalno i oblikovno jednaka kasnijoj balkanskoj pregači.

Nije moguće potvrditi ni da slični geometrijski motivi imaju isto značenje kroz različite historijske epohe. Romb, trougao, cik-cak linija ili spirala mogu se pojavljivati u prahistorijskoj, antičkoj i savremenoj umjetnosti, ali to samo po sebi ne znači da su njihova simbolička značenja ostala nepromijenjena. Geometrijski oblici mogu nastajati nezavisno zbog jednostavnosti, simetrije i tehničkih mogućnosti izrade.

Također se ne može potvrditi da je određena balkanska ornamentalna kompozicija direktno preuzeta iz neolitske ili bronzanodobne tradicije samo zato što postoji formalna sličnost. Za takvu tvrdnju bili bi potrebni dodatni dokazi: hronološki prijelazni primjerci, geografska povezanost, kontinuitet tehnike izrade i drugi nezavisni izvori.

Još je problematičnije pripisivanje savremenim motivima specifičnih simboličkih značenja koja nisu dokumentovana. Nije opravdano, naprimjer, tvrditi da svaki romb predstavlja plodnost, da svaki cik-cak motiv predstavlja vodu ili zmiju, odnosno da određena boja svuda ima isto značenje. Takve interpretacije mogu biti predmet istraživanja, ali bez odgovarajućih izvora ostaju hipoteze, a ne potvrđene činjenice.

Dokazi također ne omogućavaju potvrdu neprekinutog etničkog kontinuiteta između prahistorijskih stanovnika Balkana i savremenih naroda koji koriste tradicionalne pregače. Odjevni predmeti mogu preživjeti promjene stanovništva, kulturne kontakte, migracije i promjene jezika, pa sama sličnost materijalne kulture nije dovoljan dokaz biološkog ili etničkog kontinuiteta.

Isto tako, nije moguće pretpostaviti da se svaki sličan oblik pregače širio iz jednog centra. Slične funkcionalne potrebe mogu proizvesti slična rješenja u međusobno udaljenim zajednicama. Pravougaoni komad tkanine vezan oko struka predstavlja jednostavno i tehnološki racionalno rješenje koje se moglo nezavisno razviti na različitim prostorima.

Zbog toga postoje najmanje tri moguća objašnjenja sličnosti između pojedinih historijskih oblika: kulturni kontinuitet, kulturni prijenos i konvergentni razvoj. U pojedinim slučajevima vjerovatno je djelovalo više faktora istovremeno. Na osnovu sadašnjih dokaza nije moguće svaku pojedinačnu sličnost pripisati samo jednom od njih.

Posebno treba naglasiti da nedostatak dokaza nije isto što i dokaz nepostojanja. Činjenica da za određeni period nemamo sačuvanu pregaču ne znači da ona nije postojala. Organski materijali se vrlo rijetko očuvaju, pa je arheološka nevidljivost tekstila jedan od najvećih problema u rekonstrukciji historije odijevanja.

Na osnovu toga, istraživanje ne može potvrditi:

- direktnu i neprekinutu liniju razvoja od paleolitske do balkanske pregače;
- identitet konkretnih paleolitskih ili neolitskih prikaza kao pregača;
- nepromijenjeno značenje pojedinih ornamentalnih motiva kroz hiljade godina;
- direktno porijeklo savremenih balkanskih motiva iz određene prahistorijske kulture;
- neprekinuti etnički kontinuitet na osnovu sličnosti odjeće;
- da su sve sličnosti posljedica kulturnog prijenosa, a ne nezavisnog razvoja.

Ova ograničenja, međutim, ne umanjuju vrijednost istraživanja. Naprotiv, jasno razdvajanje potvrđenih činjenica od pretpostavki omogućava realniju procjenu hipoteze o kulturnom kontinuitetu. Najčvršći zaključak nije da je današnja balkanska pregača identičan ostatak prahistorijskog odjevnog predmeta, već da kroz različite epohe postoji izrazita stabilnost ideje o dodatnom prednjem zaštitnom odjevnom elementu, uz stalne promjene njegovog oblika, materijala, ornamentike i simbolike.

Upravo pitanje da li se ta stabilnost može objasniti stvarnim kulturnim kontinuitetom ili prvenstveno konvergencijom predstavlja jedno od centralnih pitanja završne rasprave.

9.3. Kontinuitet ili konvergencija?

Jedno od ključnih pitanja ovog istraživanja jeste da li sličnosti između prahistorijskih, antičkih, srednjovjekovnih i savremenih oblika pregače predstavljaju rezultat dugotrajnog kulturnog kontinuiteta ili su nastale kao posljedica konvergentnog razvoja, odnosno nezavisnog nastanka sličnih rješenja u različitim društvima.

Kontinuitet bi podrazumijevao da se određeni odjevni obrazac, tehnika ili ornamentalni princip kroz generacije prenosi unutar iste ili međusobno povezane kulturne tradicije. Konvergencija, nasuprot tome, podrazumijeva da različite zajednice, suočene sa sličnim praktičnim potrebama i tehnološkim mogućnostima, razvijaju slične oblike bez direktne međusobne veze.

U slučaju pregače vjerovatno nije moguće primijeniti samo jedno od ova dva objašnjenja. Osnovni oblik pregače može se relativno lako objasniti konvergencijom. Komad materijala koji se postavlja preko prednje strane tijela i pričvršćuje oko struka predstavlja jednostavno, praktično i tehnološki racionalno rješenje. Zbog toga nije neophodno pretpostaviti zajedničko porijeklo da bi se objasnilo njegovo pojavljivanje u različitim kulturama.

Međutim, situacija postaje složenija kada se pored osnovnog oblika uzmu u obzir tehnika izrade, način ukrašavanja, kompozicija ornamenta, društvena funkcija i način prenošenja znanja. Što je veći broj međusobno povezanih karakteristika prisutan u određenim historijskim i geografskim područjima, to je teže sve sličnosti objasniti isključivo konvergencijom.

Posebno je značajna činjenica da se geometrijska ornamentika pojavljuje kroz veoma dug vremenski period. Rombovi, trouglovi, cik-cak linije, pruge i drugi obrasci poznati su iz prahistorijskih kultura, dok se slični principi organizacije površine pojavljuju i u kasnijem balkanskom tekstilu. Ipak, zbog univerzalne prirode osnovnih

geometrijskih oblika, ovo predstavlja indikaciju mogućeg kontinuiteta, ali ne i njegov dokaz.

Jači argument za kontinuitet predstavlja prenošenje tekstilnih tehnika. Tkanje, predenje i način oblikovanja ornamentalnih motiva zahtijevaju praktično znanje koje se u tradicionalnim društvima najčešće prenosilo neposredno između generacija. Ukoliko se na određenom prostoru može dokazati dugotrajna stabilnost istih ili veoma srodnih tehnika, moguće je govoriti o većoj vjerovatnoći lokalnog kontinuiteta. Međutim, i ovdje treba biti oprezan zbog velikih praznina u arheološkom zapisu.

Balkanski prostor posebno je zanimljiv jer predstavlja područje intenzivnih kulturnih kontakata i historijskih promjena. Tokom vremena na njemu su se smjenjivale i međusobno povezivale različite populacije i kulturne tradicije. Zbog toga savremene narodne nošnje treba posmatrati kao slojevitu kulturnu pojavu, u kojoj mogu biti sadržani elementi različitog porijekla i različite starosti.

Moguće je stoga da pojedini elementi balkanske pregače imaju veoma dugu lokalnu tradiciju, dok su drugi nastali kasnije pod utjecajem susjednih zajednica, trgovine, migracija ili promjena mode. Kulturni kontinuitet i kulturna inovacija nisu međusobno isključivi procesi. Naprotiv, tradicionalna kultura često upravo kroz kombinovanje starih i novih elemenata održava svoj identitet.

U tom smislu korisno je razlikovati kontinuitet funkcije, kontinuitet forme i kontinuitet značenja. Funkcija zaštite prednjeg dijela odjeće može biti veoma stara, dok se konkretan oblik mijenja. Ornament može zadržati određenu strukturu, ali dobiti novo značenje. Pregača može ostati isti tip odjevnog predmeta, dok se njena društvena funkcija transformira iz praktične u reprezentativnu i identitetsku.

Najvjerovatnije objašnjenje stoga nije potpuno „ili–ili“. Dostupni podaci više upućuju na kombinaciju kontinuiteta i konvergencije. Konvergencija je vjerovatno imala važnu ulogu u nastanku osnovnog funkcionalnog oblika, dok su kulturni kontinuitet, lokalno prenošenje znanja i međusobni kontakti mogli doprinositi očuvanju i regionalnom razvoju pojedinih tipova i ornamentalnih sistema.

Takav model bolje odgovara složenosti historije balkanske materijalne kulture. Umjesto pretpostavke o jednoj neprekinutoj liniji od paleolita do savremenosti, opravdanije je govoriti o dugotrajnom kulturnom obrascu koji se periodično obnavlja, mijenja, preuzima i prilagođava. U tom procesu pojedini elementi mogu imati veoma staro porijeklo, dok se drugi pojavljuju relativno kasno.

Na osnovu provedene analize može se zaključiti da postoje dovoljno snažni argumenti za tvrdnju da je koncept prednjeg zaštitnog odjevnog elementa izuzetno dugotrajan, dok dokazi nisu dovoljno snažni za tvrdnju o neprekinutoj genealogiji savremene balkanske pregače od gornjeg paleolita. Najrazumnije je, stoga, hipotezu o kontinuitetu prihvatiti kao djelimično potvrđenu na nivou odjevnog koncepta i pojedinih kulturnih obrazaca, ali ne i kao dokazanu direktnu liniju kulturnog nasljeđivanja.

Upravo u tome leži širi značaj pregače kao predmeta materijalne kulture. Njena

historija pokazuje da kulturni kontinuitet ne mora značiti potpuno očuvanje istog predmeta. Kontinuitet može postojati i kroz promjenu – kada osnovna ideja, tehnika ili društvena funkcija opstaje, dok se njen oblik i značenje prilagođavaju novim historijskim okolnostima. Balkanska vunena pregača predstavlja posebno upečatljiv primjer upravo takvog odnosa između tradicije, transformacije i kulturnog pamćenja.

10. Zaključak

Pregača predstavlja jedan od najdugotrajnijih odjevnih obrazaca evropske i mediteranske kulturne baštine. Iako postoje formalne sličnosti između prahistorijskih prikaza, antičkih prikaza i savremenih balkanskih pregača, dostupni dokazi ne omogućavaju dokazivanje direktne linije porijekla. Međutim, kontinuitet funkcije, oblika i simboličke važnosti pokazuje da je pregača kroz različite historijske epohe ostala važan element ženskog identiteta i materijalne kulture.

Istraživanje ženske pregače kao elementa materijalne kulture pokazalo je da se radi o odjevnom predmetu čija se osnovna funkcija i koncept pojavljuju u različitim historijskim i kulturnim kontekstima kroz veoma dug vremenski period. Od najranijih tragova ljudskog odijevanja, preko razvoja tekstilne proizvodnje u neolitu, metalnih doba i antičkih društava, pa sve do srednjovjekovnih i savremenih tradicionalnih nošnji, može se pratiti dugotrajna prisutnost različitih oblika prednjih zaštitnih odjevnih elemenata.

Analiza je pokazala da je najsigurnije govoriti o kontinuitetu odjevnog koncepta, a ne o dokazanoj neprekinutoj liniji razvoja jednog te istog predmeta. Arheološki nalazi potvrđuju postojanje razvijenih tehnologija obrade kože, biljnih vlakana i tekstila već u prahistoriji, dok ikonografski izvori svjedoče o različitim oblicima odijevanja i ukrašavanja tijela. Međutim, zbog slabe očuvanosti organskih materijala i ograničene interpretativne vrijednosti pojedinih prikaza nije moguće sve najstarije prednje odjevne elemente direktno identificirati kao pregače.

Posebno značajan period predstavlja neolit, kada razvoj predenja, tkanja i obrade biljnih i životinjskih vlakana stvara tehnološke pretpostavke za razvoj složenijih tekstilnih proizvoda. U tom periodu pojavljuju se i brojni geometrijski ornamentalni obrasci, čija dugotrajna prisutnost predstavlja važan aspekt evropske materijalne kulture. Ipak, sličnost pojedinih motiva između neolitskih i savremenih tekstilnih tradicija sama po sebi ne dokazuje direktan historijski prijenos.

Komparativna analiza pokazala je da je funkcija zaštite prednjeg dijela tijela i osnovne odjeće jedan od najstabilnijih elemenata. Kroz različite epohe mijenjali su se materijali, dimenzije, tehnike izrade i način nošenja, ali je osnovna praktična logika pregače ostajala izuzetno jednostavna i prilagodljiva. Kasnije se praktičnoj funkciji pridružuju društvena, estetska, ritualna i identitetska značenja.

Posebno mjesto u tom razvoju zauzimaju balkanske vunene pregače. One predstavljaju jedan od najbolje očuvanih oblika tradicionalnog prednjeg odjevnog elementa u Evropi. Njihova regionalna raznolikost pokazuje da se isti osnovni koncept može prilagoditi različitim lokalnim tradicijama. Razlike u obliku, veličini, boji, načinu tkanja i ornamentici istovremeno pokazuju stabilnost

osnovnog odjevnog obrasca i njegovu sposobnost transformacije.

Ornamentika predstavlja jedan od najvažnijih aspekata ovog fenomena. Geometrijski motivi, posebno rombovi, trouglovi, cik-cak linije, stepenasti oblici i različite bordure, pojavljuju se u brojnim evropskim i balkanskim tradicijama. Njihova dugotrajna prisutnost može ukazivati na očuvanje određenih ornamentalnih principa, ali se ne može automatski pretvoriti u dokaz neposrednog porijekla savremenih motiva iz određene prahistorijske kulture. Za takav zaključak bili bi potrebni kontinuirani hronološki nizovi i dodatni nezavisni dokazi.

Istraživanje je također pokazalo da je potrebno razlikovati kontinuitet forme, funkcije i simbolike. Dok osnovna funkcionalna ideja može pokazivati izrazitu dugotrajnost, konkretni oblici i društvena značenja mijenjali su se kroz vrijeme. Pregača je od mogućeg praktičnog zaštitnog elementa mogla postati oznaka zanimanja, bračnog statusa, životne dobi, regionalne pripadnosti i kulturnog identiteta. Time je njena vrijednost u tradicionalnom društvu višestruko nadmašila njenu prvobitnu praktičnu namjenu.

Postavljena hipoteza može se stoga djelimično potvrditi. Dostupni podaci podržavaju zaključak da pregača predstavlja veoma dugotrajan evropski i mediteranski odjevni obrazac i da su osnovni principi njenog korištenja kroz historiju pokazivali značajnu stabilnost. Također se mogu uočiti dugotrajni obrasci u tekstilnoj tehnologiji, geometrijskoj ornamentici i društvenoj funkciji odjeće.

S druge strane, istraživanje nije potvrdilo postojanje neprekinute direktne razvojne linije od gornjeg paleolita do savremene balkanske vunene pregače. Nema dovoljno dokaza koji bi omogućili da se pojedini paleolitski ili neolitski prikazi identifikuju kao neposredni preci savremenog tipa pregače. Također nije moguće na osnovu ornamentike dokazati neprekinuti etnički kontinuitet ili direktno prenošenje pojedinačnih motiva kroz nekoliko hiljada godina.

Zbog toga se kao najprihvatljivije objašnjenje nameće kombinacija kulturnog kontinuiteta i konvergencije. Osnovni funkcionalni oblik mogao se nezavisno razvijati u različitim društvima zbog svojih praktičnih prednosti, dok su pojedine tehnike, oblici, ornamentalni obrasci i načini korištenja mogli biti prenošeni unutar lokalnih tradicija ili širenji kroz kulturne kontakte, migracije i međusobne utjecaje.

U tom smislu, balkanska vunena pregača ne treba posmatrati kao „fosilizirani“ ostatak jedne prahistorijske kulture, već kao živi rezultat dugotrajnog procesa kulturne transformacije. Njena vrijednost upravo proizlazi iz sposobnosti da kroz promjene sačuva osnovni odjevni koncept, dok istovremeno prihvata nove materijale, tehnike, motive i društvena značenja.

Konačno, istraživanje pokazuje da kulturni kontinuitet materijalne kulture ne mora podrazumijevati potpuno očuvanje istog predmeta kroz vrijeme. On se može ogledati u trajnosti funkcionalnih principa, načina oblikovanja, tehnoloških znanja i ornamentalnih obrazaca, pri čemu se konkretni predmet stalno mijenja i prilagođava novim okolnostima. Ženska pregača predstavlja posebno pogodan primjer takvog procesa.

Balkanska vunena pregača stoga može biti shvaćena kao jedan od upečatljivih primjera dugog trajanja evropske tekstilne tradicije. Ona povezuje praktičnu funkciju, tehnološko znanje, estetsku vrijednost, društveni status i kolektivni identitet. Iako se ne može dokazati jednostavna i neprekinuta linija od paleolitskih prikaza do savremenih narodnih nošnji, kontinuitet određenih odjevnih principa i njihova sposobnost da se prilagođavaju različitim historijskim okolnostima predstavljaju značajan fenomen materijalne kulture.

Na taj način pregača nije samo dio tradicionalne nošnje nego i svjedočanstvo o sposobnosti ljudskih zajednica da kroz materijalne predmete čuvaju, mijenjaju i prenose kulturno pamćenje. Upravo spoj dugotrajnosti i promjene čini njeno proučavanje značajnim za razumijevanje razvoja evropske i balkanske materijalne kulture.

Literatura

- Bender Jørgensen, L. (2012). The Archaeology of Textiles – Recent Advances and New Methods. Portal, 3, 45–68. Ovaj rad je koristan za metodološki dio rada, posebno za analizu vlakana, bojenja, radiokarbonskog datiranja i drugih savremenih metoda arheologije tekstila.
- Gilligan, I., d'Errico, F., Doyon, L., Wang, W. & Kuzmin, Y. V. (2024). Paleolithic eyed needles and the evolution of dress. Science Advances, 10(26), eadp2887. DOI: 10.1126/sciadv.adp2887. Ovo je jedan od najvažnijih novijih izvora za dio rada koji se odnosi na paleolitsko odijevanje, koštane igle, šivanje i razvoj složenije odjeće.
- Good, I. (2001). Archaeological Textiles: A Review of Current Research. Annual Review of Anthropology, 30, 209–226. Ovaj rad daje širi pregled razvoja istraživanja arheološkog tekstila i problema očuvanja organskih materijala.
- Grömer, K. (2016). The Art of Prehistoric Textile Making: The Development of Craft Traditions and Clothing in Central Europe. Vienna: Natural History Museum Vienna. Posebno važna monografija za razvoj tekstilne proizvodnje, tehnike tkanja, odijevanje i društveni kontekst tekstila u evropskoj prahistoriji.
- Grömer, K., Hofmann-de Keijzer, R. & Rösel-Mautendorfer, H. (2010). Prähistorische Textilkunst in Mitteleuropa: Geschichte des Handwerkes und Kleidung vor den Römern. Wien: Naturhistorisches Museum Wien. Djelo obuhvata tekstilne tehnike, vlakna, bojenje, odijevanje i tekstilnu proizvodnju u srednjoevropskoj prahistoriji, uključujući bronzano i željezno doba.
- Siennicka, M., Rahmstorf, L. & Ulanowska, A. (ur.) (2018). First Textiles: The Beginnings of Textile Production in Europe and the Mediterranean. Oxford: Oxbow Books. Posebno značajno za poglavlja o nastanku tekstilne proizvodnje u Evropi i Mediteranu i društvenim i simboličkim funkcijama tekstila.
- Barber, E. J. W. (1994). Women's Work: The First 20,000 Years: Women, Cloth, and Society in Early Times. New York: W. W. Norton & Company. Korisno za razumijevanje razvoja tekstilne proizvodnje, ženskog rada i društvenog značaja tekstila od prahistorije nadalje.
- Barber, E. J. W. (1991). Prehistoric Textiles: The Development of Cloth in the Neolithic and Bronze Ages with Special Reference to the Aegean. Princeton: Princeton University Press. Jedan od ključnih izvora za neolit, bronzano doba, predenje, tkanje i razvoj tekstilnih tehnologija.
- Hansen, M. L. (2007). The Archaeology of Textiles: Production, Distribution, and Consumption. Cambridge University Press. Koristan za razumijevanje tekstila kao dijela ekonomskog, društvenog i kulturnog sistema.
- Wild, J. P. (1988). Textiles in Archaeology. Aylesbury: Shire Publications. Pregled osnovnih tehnika proizvodnje i arheološkog proučavanja tekstila.
- Ryder, M. L. (1983). Sheep and Man. London: Gerald Duckworth. Koristan izvor za historiju ovčarstva i razvoja upotrebe vune kao osnovne sirovine za tekstil.
- Müller, M. (ur.) (2016). The Value of Colour: Material and Economic Aspects in the Ancient World. Berlin/Boston: De Gruyter. Korisno za širu interpretaciju boje kao materijalnog i društvenog elementa.

- Cleland, L., Davies, L. & Llewellyn-Jones, L. (2007). Greek and Roman Dress from A to Z. London/New York: Routledge. Korisno za poglavlje o antičkom odijevanju i terminologiji.
- Sebesta, J. L. & Bonfante, L. (ur.) (2001). The World of Roman Costume. Madison: University of Wisconsin Press. Važan izvor za rimsko odijevanje, njegovu društvenu funkciju i ikonografiju.
- Carroll, M. (2012). Archaeological Textiles: The Art of the Needle. Archaeological Institute of America. Koristan za povezivanje tekstilne tehnologije, odjeće i društvene funkcije.
- Bazzaz, M. (ur.) (2013). Dress and Identity in the Ancient Mediterranean. Ovaj tip literature koristan je za komparativnu analizu odnosa odjeće, identiteta i društvenog statusa.
- Etnografski muzej u Beogradu. National Costumes from Bosnia and Herzegovina. Muzejska dokumentacija predstavlja vrijedan primarni izvor za konkretne primjerke tradicionalne bosanskohercegovačke odjeće. Dokumentovana je, između ostalog, i ženska pregača iz Glamoča, izrađena s horizontalnim prugama, geometrijskim ukrasima, vunenim trakama i drugim dekorativnim elementima.
- Etnografski muzej u Beogradu. Folk Costumes from Croatia. Muzejska građa obuhvata različite tipove ženskih pregača, uključujući primjer iz Like s geometrijskim ornamentima izrađenim vunenom niti, kao i zadnju pregaču (zaprega) iz Banije.
- Skok, P. (1971–1974). Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Koristan za jezičku i terminološku analizu naziva odjevnih predmeta, uključujući regionalnu terminologiju.
- Vlašić, A. i drugi radovi iz oblasti etnologije i tekstilnog rukotvorstva Balkana – koristiti kao dopunsku literaturu za regionalne tipologije, tehnike tkanja i ornamentalne sisteme.

- Gilligan et al. (2024) – paleolitsko odijevanje i razvoj šivanja;
- Grömer (2016) – prahistorijski tekstil, odjeća i tehnike;
- Grömer, Hofmann-de Keijzer & Rösel-Mautendorfer (2010) – bronzano i željezno doba;
- Barber (1991) – neolit i bronzano doba;
- Siennicka, Rahmstorf & Ulanowska (2018) – počeci tekstilne proizvodnje u Evropi i Mediteranu;
- Good (2001) – metodološki okvir arheologije tekstila;
- Bender Jørgensen & Grömer (2012) – savremene metode istraživanja prahistorijskog tekstila;
- Etnografski muzej u Beogradu – konkretni primjerci balkanskih pregača i narodnih nošnji.